ÉDESAPÁMNAK

NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK
ARBEITEN ZUR DEUTSCHEN SPRACHWISSENSCHAFT

SZERKESZTI:

SCHWARTZ ELEMÉR

III.

TARJÁN JENŐ

A VASÉRCBÁNYÁSZAT SZAKNYELVÉNEK SZÓKINCSE RUDABÁNYÁN
WORTSCHATZ DER BERGMANNSSPRACHE DES EISENERZBERGBAUES IN RUDABÁNYA

BUDAPEST, 1939.

A VASÉRCBÁNYÁSZAT SZAKNYELVÉNEK SZÓKINCSE RUDABÁNYÁN

IRTA:

TARJÁN JENŐ

BUDAPEST, 1939.

Felelős kiadó: Tarján Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

TARTALOM.

Lap

Előszó. 7

I. Bevezetés.

1. Az osztálynyelvek és a német nyelvtudomány 8
2. A német bányász-szaknyelv 11
3. A magyarországi bányász-szaknyelv kialakulása 15

II. Rudabánya és bányász-szaknyelve

1. Rudabánya földrajzi fekvése és története 31
2. A rudabányai bányászok szaknyelve 35
3. Német jövevényszavak
   a) Jövevényszavak a német irodalmi köznyelvből 38
   b) Buléner jövevényszavak 55
4. Idegen (német) szavak 61
5. Szláv s egyéb jövevényszavak 66
6. Magyar szókincs 68
7. Bizonytalan eredetű szavak 70

III. Összefoglalás 73

Irodalom 74

Szójegyzék 77

Deutscher Auszug 80

ELŐSZÓ.

Az osztálynyelveknek és az egyes iparágak szaknyelvének tanulmányozására a magyar nyelvtudomány eddig nem igen szentelt különösebb figyelmet. Ennek ellenére mégis vállalkoztam e munka megírására. Ugyanis régi bányászcsaládból származom s sok gyermekkori élmény fűz szülőfalum, Rudabánya vasércbányájához. A gyermekkori élményből az egyetemen dr. Schwartz Elemér egyetemi ny. r. tanár úr irányítása mellett nyelvészeti kérdés lett. Szüntelen buzdításának e munka létrejötte sokat köszönhet.

A feldolgozott anyagot évek hosszú során át magam gyüjtöttem. Felhasználtam ugyan mások gyüjtését is, de mind a szavak gyüjtésében, mind azok tárgyi magyarázatánál rendkívül nagy segítségemre volt Édesapám. A Rudabányán töltött közel harminc esztendő gazdag tapasztalatai ennek a nyelvnek minden titkába beavatták. Nem mulaszthatom el, hogy e helyen is fiúi szeretettel köszönjem meg lelkes segítségét.

BEVEZETÉS.

1. Az osztálynyelvek és a német nyelvtudomány.

Az ú. n. foglalkozási és hivatásnyelvek különböző társadalmi, foglalkozási és hivatásbeli osztályokban alakultak ki. Ezek a közönséges nyelvtől nemcsak hangtanilag, hanem stílusban és szókincsben is különböznek. Összefoglalólag *osztálynyelveknek* nevezem őket. Minden foglalkozási ágnak, a kézművességnek, földművelésnek, bányászatnak megvan a maga külön nyelve, a maga sajátos szókincsével. Ezekben az osztálynyelvekben a szavaknak jelentését sokszor csak a beavatott érti. Gyakran azonban egy-egy ilyen szó sajátos jelentésével az irodalmi nyelvbe is behatol.[1] A német nyelvtörténet újabban különös figyelmet fordít az osztálynyelvek kutatására. A magyar bányásznyelv csaknem teljesen a németből merített. Ezért szükségesnek tartom, hogy a német osztálynyelvek kutatására általánosságban is rámutassak.

A német osztálynyelvek kutatásának megindulása az alig egy évtizeddel ezelőtt elhúnyt nagy német nyelvtudós, *Kluge* Frigyes nevével nőtt össze.[2]

A hivatásbeli nyelvek kutatását következőkép okolja meg: „Unsere Gemeinsprache setzt sich eben zusammen aus Sprachgut, das aus den einfachsten Verhältnissen heraus Eingang und Ansehen auch in den Kreisen der Dichtung gefunden hat: „Fundgrube“ ist ein altes Bergmannswort

[1] V. ö. *Hirt,* Hermann, Etymologie der neuhochdeutschen Sprache, München, 1909, 238—89. ll.

[2] V. ö. Festschrift Friedrich *Kluge* zum 70. Geburtstag am 21. Juni 1926, Tübingen, 1926.

„flott" stammt aus der Seemannsprache, „Philister" ist studentisch, in die Weidmannsprache gehört „Dickicht". Aber um begründen zu können, warum wir solche Wörter aus den verschiedensten Standessprachen ableiten, müssen wir zunächst das Wesen jedes einzelnen feststellen, erst wenn wir die Einzelheit aus dem einheitlichen Bau einer Standessprache erklären können, gewinnen wir Sicherheit für unsere Deutungen."[3] Egy másik helyen pedig így ír erről Kluge: „Und da tritt uns die Frage entgegen, warum wir den niederen Äußerungen des Sprachlebens nachgehen, in denen es sich oft nur um Kuriositäten und gelegentlich auch um Spielereien und zumeist um entlegene Termini für Hantierungen und Gegenstände handelt, mit denen die Literatursprache nur ganz ausnahmsweise zu tun hat. Was dem Studium dieser Sprechweisen eine gewisse Bedeutung und ein eigenes Interesse verleiht, ist die Tatsache, dass unsere Gemeinsprache und die Sprache der Literatur sich stets aus diesen niederen Sprechweisen erneuert."[4]

Schirmer Alfréd szerint az osztálynyelvek tanulmányozásának *nyelvészeti* és *tárgyi* haszna lehet. A nyelvészeti haszon abból adódik, hogy az osztálynyelvek gazdag, de a nyelvi köztudat számára többnyire ismeretlen szókincsében gyakran maradtak meg régi szavak, szótövek, melyek a köznapi társalgási nyelvből kivesztek. Pl. a tengerésznyelvi *Wanten* ‚Fausthandschuhe' szerinte az ónorvég *vottr* ‚Handschuh' (továbbá a fr. *gant,* ol. *guanto* ‚keztyű') szóval függ össze.[5] Az osztálynyelvekben különösen gyakoriak az új képzések, szóalkotások. A nyelvtörténet számára fontos jelenség az is, hogy szavak, melyeknek ma semmi osztálynyelvi szinezetük nincs, régebben egy meghatározott foglalkozáshoz tartoztak. Igy pl. a nyelvtudomány megállapította, hogy

[3] Deutsche Geheimsprachen, Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins 16 (1901), 567. l.

[4] Über deutsche Standessprachen, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum 7 (1901), 693. l.

[5] Die Erforschung der deutschen Sondersprachen, Germanisch-Romanische Monatsschrift 5 (1913), 2. l.

naseweiss és *Vorlaut* eredetileg vadász műszavak s csak a vizsla kitűnő szimatjára vonatkoztak. Innen van *Vorlaut* ‚frühlaut wird' jelentés is.[6] Kétségtelen tehát, hogy az osztálynyelveknek nem lebecsülendő részük van a köznapi nyelv szókincsének kialakulásában.

A tárgyi haszon, amelyet az osztálynyelvek tanulmányozása nyujt, lélektani jellegű, amennyiben a külvilág megnevezésével jelentkező lélektani mozzanatokat világítja meg s jellegzetes jelenségeket, mint a „szerszámok megelevenítése" azáltal, hogy a bányász a szerszámait szereti emberi vagy állati nevekkel ellátni.

Egy ilyen osztálynyelvi kérdés tudományos feldolgozásának legjobb módszerét jelöli meg *Schirmer,* amikor ezt mondja: „Dem Philologen wird zumeist die Sammlung, fast immer „die etymologisch-geschichtliche" Behandlung eines sondersprachlichen Wortschatzes zufallen. Selbst wo es, wie bei der geschichtlichen Untersuchung der fachlichen Terminologien, auch dem Sachgeschichtler möglich wäre, sich so viel sprachgeschichtliche Grundkenntnisse und philologische Technik anzueignen, dass der Wortforscher seine Feststellungen ohne weiteres verwerten könnte, pflegt dies doch kaum zu geschehen. Deshalb wird es zumeist am zweckmässigsten sein, wenn ein Philologe die Arbeit unternimmt, in dem er seine eigene Sachkenntnis nach Möglichkeit durch die Erfahrung von Fachleuten und die Feststellungen von Historikern des betreffenden Gebietes ergänzt. Der letzteren wird er namentlich bei der Zusammensetzung des Quellenmaterials der wichtigsten und häufig schwierigsten Aufgabe bedürfen."[7]

Ebben a szellemben kíséreljük meg mi is Rudabánya bányászszaknyelvének feldolgozását. Ezért tárgytörténeti és nyelvészeti szempontból a német- és a magyarországi bányász-szaknyelv általános jellemzését is szükségesnek tartjuk.

[6] *Hirt,* i. h.
[7] I. m. 3. l.

2. *A német bányász-szaknyelv.*

A német bányász-szaknyelv, a leggazdagabb bányász-szaknyelv, amelynek kifejezései is igen régiek. A német bányász-szaknyelv alapvonásaiban középnémet, mert Németországban a frankok kezdték meg az ércművelést a Harz hegységben és középnémet területen fekszenek a legtekintélyesebb bányavárosok, mint Freyberg, Joachimstal, Halle a. S. stb.[8] Már a 12. és 13. századi német följegyzésekben is előfordulnak bányajogi műkifejezések, a 14. és 15. századból származó okmányokban és bányászdalokban *(Bergreien)*[9] pedig már bányászati szakkifejezések is maradtak ránk. A 16. századnak már egész gazdag bányászati irodalma van. 1534-ben jelent meg egy „bányász könyvecske" *(Bergbüchlein),* 1556-ban pedig Baselben került sajtó alá *Agricola* „De re metallica" c. alapvető műve.[10] Ez később németül is megjelent.[11] A legrégibb munkák közül egyesek már összefüggő, teljes képet adnak a bányászati szaknyelv szókincséről. Ilyen volt a freibergi városi jogkönyv *(Freiberger Stadtrecht)* és *Mathesius* János prédikátor Sareptája.

[8] V. ö. *Imme,* Theodor, Die Eigentümlichkeiten und besondere Vorzüge der deutschen Bergmannssprache (Wissenschaftliche Beihefte zur Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins V, 31), 1909.

[9] Unter Bergreien versteht man die alten bergmännischen Volkslieder, unter denen die geistlichen überwiegen. So heisst es in der Sarepta: „Und auf den Halden und Gebirgen höret man die schönen geistlichen Bergreyen singen u. klingen, dass Berg und Tal davon hallet und erschallet" stb. V. ö. *Göpfert,* Edmund, Die Bergmannssprache in der Sarepta des Johannes Mathesius, Zeitschrift für deutsche Wortforschung 3 (1902), Beiheft.

[10] *Agricola,* Georgius, De re metallica Libri XII. Quibus Officia, Instrumenta, Machinae ac omnia denique ad Metillicam spectantia... discribuntur, Basillae, 1556.

[11] Bergwerk Buch: Darinnen nicht allein alle Empter, Instrument, Gezeug und alles, so zu diesem Handel gehörig... klärlich beschrieben. Sondern auch wie ein recht verständiger Bergmann seyn soll und die Gäng auszurichten seyn. Item von allerley Gängen, Klüfften und Absetzen des Gesteins. Von den Massen, vom Marscheyden. Desgleichen wie ein Gang zu hawen, wie alle Schächt zu senken seyen... Von den Stollen... Durch Georgium Agricolam... in Latein beschrieben. Nachmals aber durch... Phillipium Bechium verteutscht, Basel, 1621.

Ez utóbbi 1562-ben jelent meg először Nürnbergben és 16 egyházi beszédet tartalmaz, melyet Mathesius, mint Joachimstal bányavároska lelkésze, állítólag bányászviseletben tartott. Szándékosan annyi bányászati kifejezést használt, amennyit a szónoklat tartalma épen megengedett.[12]

A 16. századtól kezdve ismételten feljegyzett kifejezések a középnémet vidékről hamarosan más vidékre is elkerültek s a német határokon túl is elterjedtek. Mégis általános középnémet eredete ellenére a bányász-szaknyelv sokkal kisebb hatással volt az irodalmi nyelvre, mint akármelyik más osztálynyelv. Bizonyára helyesen jelöli meg Kluge ennek okát, mikor azt írja, hogy a bányászmunka jellegénél fogva nyelvileg csak a földalatti munka s annak eredménye válik jelentőssé, az amit a bányász a föld alól a föld felszínére hoz. A cselekvésnek ebben az elrejtettségében van épen a nehézség amellyel a laikus találkozik, ha a bányászszaknyelvet vizsgálja. A régi bányászok bizonyos tekintetben a földalatti világnak és elrejtett kincseinek fölfedezői voltak és a „felfedező jogán"[13] mindent, amit láttak és tapasztaltak, s a földalatti világnak rájuk gyakorolt hatását a maguk egyszerű, természetes szóalkotásuk szerint, találóan nevezték el. Az emberek szeme elől elvontan, ebben a különös világban éli a bányász életét; ezért csak ennek a világnak ismerete érteti meg velünk az embereket, akik ebben a világban élnek. A bányász nyelve titokzatos, mint maga a bánya és mégis egyszerű. Mindent, amit a bányász alkot, a fejtésnek az eredményét az *ő művének (Bergwerk, Werk)* nevezi. A föld alatt talált természeti kincseket egyszerűen csak mint adottságokat tekinti. A műszaki segédeszközöket sokszor a legnagyobb erőfeszítéssel használja, hogy munkája céljához elérjen; ez egyszerűen az ő „mestersége" *(Kunst). Fahrkünste* a neve a falétráknak, amelyeken a mélységbe leszáll és munka után napvilágra jön. Levegő nincs a föld alatt. Ebben a mesterséges *(künstlich)*

[12] V. ö. *Göpfert,* i. m.

[13] V. ö. *Imme,* Theodor, Die alte deutsche Bergmannssprache nach ihrer Eigenart und ihren Besonderen Vorzügen, Technische Blätter, Wochenbeilage der deutschen Bergwerkszeitung von 17. Jänner 1914.

épületben, a bányában csak „zivatar" van. Még pedig jó vagy gonosz. Gonosz zivatar az elromlott levegő. Víz sincs a föld alatt, ahogy azt mi elképzeljük. A bányavíz egész „különleges nedv" *(besonderer Saft).* Mindenütt jelen van. Legtöbbször veszélyes.

A német bányásznyelvre a következő négy tulajdonságot találják különösen jellemzőnek: tőzsgyökeresen német, gyermekesen naív, a kifejezései találóan rövidek és biztosak, beszédmódja friss és szemléletes.[14]

Az *első* tulajdonság abban nyilvánul meg, hogy az irodalmi nyelvben általában használt idegen szavak helyébe német kifejezést tesz a bányásznyelv. Pl.: „Der Bergmann *transportiert* nicht, er *fördert,* ein verbrochener Bau wird nicht *repariert,* sondern *gewältigt; Kunstzeug* und *Gezeug* war für den alten Bergmann das, was wir heute eine *Maschine* nennen; *Kunstmeister-Maschineningenieur,* stb.[15]

Második jellemző tulajdonsága a gyermekesen naív felfogásmód. Mi magunk természetesen túlzottan hozzá vagyunk már szokva az elvont gondolkodáshoz, hogy az ilyen nyelvi fordulatok teljes erejét érezzük. Bele kell magunkat élnünk az egyszerű ember lelkivilágába épúgy, mint a gyermekébe, mikor babáját mindenféle emberi tulajdonságokkal, hajlamokkal és képességekkel ruházza fel. Ez a gyermeki vonás, mely az élettelent megeleveníteni és emberi tulajdonságokkal felruházni igyekszik, a nálunk is jól ismert bányász kifejezésben jelentkezik: pl. *Alter Mann* (auch der tote oder Alte Mann ‚berakott, régi vájat, általában minden régi bányaüreg, mely törmelékkel, vízzel, esetleg rossz levegővel van telve' (v. ö. *Szeöke* Imre, Bányászati Szótár, Budapest, 1903, 23. l.). Az ilyen és hasonló kifejezések tulajdonképen már a nyelv mithológikus tartalmát is mutatják s a régi bányászoknak a legkülönfélébb bányarémekben való hitét tükrözik vissza.[16] Itt megemlítem a bányarém

[14] V. ö. I. h.

[15] V. ö. *Imme,* i. m.

[16] A bányászoknak a bányarémekben vetett babonás hitére jellemző, érdekes adatot közöl *Péch* Antal: A hallstadti és gmundeni sóbányákban történt bányagáz robbanás annyira megrémítette az ottani

megjelölésére szolgáló szavakat, mint *Bergkobold, Bergmännlein, Bergmönch, Gütlein* ~ *Güttel* (demin. a *Gott*-ból).[17] A bányász ugyanis naívan hiszi, hogy a bányában, ebben a földalatti üregben, egy jó vagy rossz szellem, a bányarém tevékenykedik. Ez általában törpe alakjában jelenik meg, de természetesen gyakran mint bányász mécsessel és bányászzubbonyban, olykor állati alakban is. Valószínűleg ilyen bányarémnek köszönheti nevét két ásvány, a *kobalt* és a *nickel* is; „Kobalt ist nur eine Nebenform zu Kobold und Bergnickel (eig. Nikolaus) war gleichfalls eine landschaftliche Bezeichnung für den Berggeist."[18]

A bányásznyelv *harmadik* jellemző tulajdonsága a kifejezés találó rövidsége és biztossága. Az olyan megerőltető munkánál, mint a bányászé, mindennek *slágra* kell mennie. Az embert teljesen igénybe veszi s gondolatai nem kalandozhatnak el. Ezért jelentkezik az egyes kifejezéseknél a találó rövidség, mint ahogy mondani szokták, a bányász kifejezésével fején találja a szeget.

Szemléletes is ez a nyelv. Az egyszerű ember szereti az állatvilággal való összehasonlítást, amit a bányászszerszámok elnevezésénél látunk: *Kutyá*-nak nevezi a bányacsillét, mert a kerekek csörömpölése hasonlít a kutyaugatáshoz. *Rakodó hely* neve a dülőnek, ahol az üres csillék állnak. *Sturcálni* annyit tesz, mint a csillét kiüríteni és a *sturcpadon* lévő állami kocsikba dönteni az ércet. *Rétegekben (siktákban)* fekszik az érc és ezért nevezi a bányász munkaidejét *siktá*-nak. Megszámolja hány *siktája,* azaz *műszakja* van egy hónapban. *Sikta* szerint kapja a fizetést is. „Düster und geheimnisvoll wie diese Welt selber ist diese Sprache. Voller Schicksal und Tücken, doch auch voller Kraft und Schönheit! Die Märchen alle geben Zeugnis davon. Alle Schrecken

vezetőséget és munkásokat, hogy a bányát bezáratták, a pappal misét mondattak a bányarém elűzésére és naív hittel hitték, hogy a „vad tüzet" *(das wilde Feuer)* valami bányarém okozta. (Egy magyar bányász véleménye 1664-ben a bányagáz robbanásokról, Bányászati és Kohászati Lapok, 20 (1887), 61, 69. l.) A Bányászati és Kohászati Lapokat ezentúl *BKL.*-nek rövidítjük.

[17] *Imme,* i. m.

[18] *Imme,* i. m. 20. l.

des Berges birgt sie, doch auch alle Glaubenskraft des Bergmanns, vom dunklem, kaum verständlichen dumpfen „Laut" bis zum sieghaft befreienden hellen Wort: „Glückauf!" dem Bergmannsgrusse."[19]

3. *A magyarországi bányászszaknyelv kialakulása.*

Hazánk ásványkincsekben gazdag területén a bányaművelés valószínűleg már a legrégibb időben kezdetét vette. *Herodotos* mondja, hogy jóval Kr. e. Scythia erdélyi tartományban a Maris (Maros) partján az „aranykedvelő nép", az agathyrzek laknak.[20] Ez bizonyítja, hogy a dáciai bányászat a római uralmat megelőző időben keletkezett. Arra vonatkozólag, hogy a rómaiak uralma alatt Dáciában nagyszerű aranybányászat folyt, a régi római írók adatai s az ebből a korból ránk maradt maradványok is tanúskodnak.[21] Ugyancsak emellett a virágzó bányászat mellett szól az a templom és oltár, melyet 1900 év tavaszán fedeztek fel a zalatnai kohótér bővítésével kapcsolatos munkáknál. Zalatnán, (Kr. u. 180 táján: *Apuleum,* és a markomannok Dácia elleni támadása idején: *municipium Aurelii)* templomot találtak, melyet a római bányászok szenteltek a rómaiak főistenének, Juppiternek. Ugyancsak ebben a templomban találták meg *Fortuna salutaris*-nak, a bányaszerencse istennőjének a szobrát, melyet Marcus N. R. Verecundus, Apulum akkori decuriója állíttatott.[22] Itt tehát nagyobb bányatelep létezését kell feltételeznünk, ahol számos római bányászon kívül bizonyára bányatisztek is laktak. Ennek a virágzó bányaművelésnek ily kevés emléke, leginkább azzal magya-

[19] *Suchland,* Otto, Jumalai! Mein Erlebnis der Sprache im Bergbauberuf, Breslau, 1926.

[20] *Kállai* Géza, A magyar bányászati szaknyelvről, BKL. 69 (1936), 193—197. ll.

[21] *Wenzel* Gusztáv, Magyarország bányászatának kritikai története, Budapest, 1880, 11. ll.

[22] V. ö. *Téglás* Gábor, cikkeit: BKL. 35 (1902), 184. ll; 37 (1904), 544., 798 ll; Archeologiai Értesítő 35 (1902), 7—22. ll.

rázható, hogy ez a terület a római birodalom felbomlása idején a népvándorlás csaknem minden népének átvonulási területe volt és így a bányák művelését elhanyagolták s jó időre be is szüntették.

A népvándorlás lezajlása és a magyar honfoglalás befejezése után a bányászat újra felvirágzott. Bár a magyar mint földművelő és harcias nép a bányászattal nem foglalkozott, már első királyaink a bányavidékeket idegenekkel telepítették be s azonnal különleges jogokat biztosítottak számukra.[23] Az Árpádok idejében a magyarországi bányászok kiváltságos osztályt képeztek és a királyok különös pártfogása alatt állottak. Részint ennek, részint a bevándorolt idegen, főként német ajkú bányászok szorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a 13., de főkép a 14. században nagy számmal keletkeztek bányavárosok. Állítólag II. Endre idejében *Klingsohr* német természettudós és Minnesänger Magyarországon járt és itt útbaigazításokat adott az ezüst bányák művelésére.[24] Az Anjouk hamar felismerték a bányászat jelentőségét és az ő támogatásuk révén bányászatunk a 15. sz.-ban ugrásszerűen hatalmas fejlődésnek indult. Ebben az időben már olyan magas bányaművelés folyt itt, hogy a magyarországi bányásznép jó híre külföldi országokba is eljutott. 1452-ben VI. Henrik angol király, országa bányaművelésének élénkítése végett Magyarországról is hozat bányamunkásokat. 1488-ban pedig Waziljevits III. Joán moszkvai nagyfejedelem arra kéri Mátyás királyt, kölcsönözzön neki olyan mesterembereket, akik az arany- és ezüstbányászathoz értenek.[25]

Sajnos, a következő századok bányászatunk fejlődésére már nem voltak ilyen kedvezőek. A törökkel folytatott ál-

[23] Az Origio et Progressus Caesareo Regiae Academiae Montanae Schemniczientis (1799) szerint. L. *Pauer, János,* A Selmecbányai M. Kir. Bányászati és Erdészeti Académia története. Alapításától, vagyis 1770-től kezdve 1895/96. tanév végéig. A honfoglalás ezredik évfordulójának emlékére, Selmecbánya, 1896.

[24] *Kállai,* i. h.

[25] *Rákóczy* Sámuel, A bányász pszychológiája, BKL. 40 (1907), 519—538. ll.

landó háborúk a bányavárosokat és azok lakóit is érzékenyen érintették s a 16. és 17. században bányászatunk az egész országban a hanyatlás jeleit mutatja.

Bányászaink nemzetiségiek, főként németek voltak. Ezek századokon keresztül megtartották idegen nyelvüket s a magyarságtól való elkülönülésüket, aminek az lett az eredménye, hogy a bányászat egészen a legújabb időkig nyelvében és szellemében egyaránt idegen iparág maradt. A 16. században ugyanis az alsómagyarországi bányavárosok (Selmecz, Körmöcz stb.) a Thurzó-család külföldi kapcsolatai révén az akkori pénzdinasztia, a német Fuggerek kezébe került. Ferdinánd király törvényesen akarta ugyan rendezni a magyarországi bányarendtartást, az előkészítő tárgyalások azonban nem vezettek eredményre s ezért a magyarországi bányászat vezetését az alsó-ausztriai kamarára bízta (1549), amelyben a „Joachimstaler Bergordnung" volt érvényben. Az ú. n. „Maximilianische Bergordnung" (1565) bár külön bányarendtartást dolgozott ki az alsó-magyarországi bányavárosok számára,[26] mégis egészen Mária Terézia idejéig a magyarországi bányászat a német, helyesebben az osztrák bányászat függvénye maradt. Mária Terézia 1741-ben függetlenítette a magyarországi bányászat igazgatását és a selmeczi Bányászati Akadémiát[27] (1770) is megalapította, de ez csak jogi függetlenséget jelentett. A magyar bányászati nyelv szempontjából ennek csak káros következménye lett, mert az Akadémia előadási nyelve német volt.

Az akadémia megalapítását tehát a magyar bányászszaknyelv kialakulása szempontjából nem lehet kedvező tényként felfogni. De mint német nyelvű tanintézet, nagy hírre tett szert külföldön. Hallgatói is túlnyomórészben idegenekből kerültek ki. Az akadémia professzorai közül nem egy európai hírű volt. Így például *Delius Traugott Kristóf,* aki az akadémián a bányaműveléstan professzora volt, „Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Aus-

[26] *Wenzel,* i. m. 197. l.

[27] *Faller* Gusztáv, A Selmeczi m. kir. Bányász- és Erdészakadémia évszázados fennállásának Emlékkönyve, 1770—1870, Selmecz, 1871. V. ö. még *Pauer* i. m.

übung" c. művét félszázadon át a legkitűnőbb munkának tartották. Kétségtelen, hogy a hazai bányászatnak ez javára vált, de amíg az akadémia előbbi nyelve a német volt, nem lehetett remélni, hogy magyar bányászszaknyelv érdekében valami is történjék. Az a bányatiszt ugyanis, aki kiképzését német nyelven kapta s német kultúrát szívott magába, bányavállalathoz kerülve, nem kezdhette el a magyarosítást már csak azért sem, mert nyelvünk akkor még alkalmatlan volt a magyar bányászszaknyelv megteremtésére. Továbbá „a bányaiparral leginkább a bevándorolt és betelepített idegenek foglalkoztak, átruházván saját nemzetiségük jellegét magát az iparra is és miután a magyar politikában, a közigazgatásban és egyáltalán véve a kultúra céljaira egy idegen holt nyelvet fogadott el: sem a szükség meg nem kívánta, sem más indító okok fel nem merültek, melyek a bányaipar megmagyarosodását eszközölték vagy elősegítették volna."[28] Ez az állapot száz évig tartott s csak 1868-ban kezdett a bányaipar is az ősi időktől viselt idegenségéből kivetkőzni s nyelv tekintetében is magyarrá lenne. Az 1868/96.-iki iskolai évben az akadémia első évfolyamában a magyar nyelvet tették meg kötelező előadási nyelvvé. Sokan azzal érveltek ellene, hogy az akadémia elveszti majd jelentőségét a külföld előtt, de Farbaky István akadémiai rendes tanár helyesen jegyezte meg: „Ha azonban a selmeczi bányász akadémia le is játszotta szerepét, mint a külföld által is igénybe vett tanintézet; annál nagyobb fontossággal bír az mint országos magyar nemzeti tanintézet, különösen most, midőn a magyar birodalom ismét visszanyerte önállóságát és nemzeti kormányát, amidőn a magyar nyelv úgy a hivatalokban, valamint a tanintézetekben is irányadóvá lett, mint olyanra kétségkívül még egy szebb jövendő várakozik s fenn kell állnia, mert szükség van reá, míg Magyarországon bányászat létezik." Ugyanő még egyszer kifejtette az akadémia jelentőségét:

„A selmeczi bányász akadémia van hivatva a bányászatot, ezen idegen származású iparágat lassanként nemzetivé átalakítani, a magyar nyelvet ez irányban kiművelni, és a

[28] *Farbaky* István, Programmunk, BKL. 16 (1883), 1. l.

magyar bányászat számára az annyira szakértő férfiakat kiképezni. Egy századon át volt a magyarországi bányászakadémia úgy nyelvére, valamint szellemére is nézve idegen, mint ilyen fényes emléket vívott ki magának, de bevégezte pályáját. Jelenleg fennállásának 2. évszázadával egy új korszak virradt fel számára s szabad legyen reménylenünk, hogy az hű marad fényes multjához s mint nemzeti intézet is teljesen meg fog felelni magasztos hivatásának és áldást hozó működése által az egész nemzet elismerését vívja ki magának."[29]

S valóban úgy is volt. Az akadémia alapításától (1770) kezdve a magyarországi német bányászati irodalom párhuzamosan fejlődött az akadémiával. A fejlett bányaipar ellenére is 1848-ig magyar bányászati irodalomról és bányászati nyelvről szó sem lehet.[30] A korábbi kísérleteknek irodalmi értékük t. i. egyáltalán nincs. Mégis megemlítek két 16. századi magyar nyelvű bányászati okmányt, amelyek a magyar népnek a bányászattal való foglalkozását bizonyítják. Az egyik 1568-ból való és leírja, hogy Veresvágáson (Sáros m.) bányát műveltek valamikor, még pedig négy helyen; a negyedik bánya neve *Mozberk* volt, s mondják, hogy „ez alatthis wolth *stoly*", (tehát a *táró* legrégibb alakja *stoly* volt).[31] A másik egy 16. századi bányászsegélyegylet magyar nyelvű alapszabályzata, s Felsőbányán 1581. március 27.-én kelt. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a 16. században Felsőbányán s valószínűleg Nagybányán is tősgyökeresen magyar bányászat folyt, hanem azt is, hogy az egyesülési szellem már abban az időben kezdett fejledezni a bányaiparosok és bányamunkások között s ez képezte a későbbi társpénztári szabályoknak alapját.[32]

[29] *Farbaky* István, A selmeczi m. k. bányászakadémia szervezési javaslata, BKL. 4 (1871), 67. l.

[30] A magyar bányászat milleniumja. (V: A magyar bányászatirodalom története. BKL. 29 (1896), 430. ll.)

[31] Legrégibb bányászati irat magyar nyelven, BKL. 27 (1894), 371. l. Eredetije az Országos Levéltárban Limbus III. sorozat. XVI. század. 17. csomó.

[32] *Szmik* N. Ignácz, Egy 16. századbeli bányászsegélyegyletnek

Ezektől eltekintve az első komoly lépés a magyar bányászműnyelv megalkotására csak 1848-ban történt. Ekkor *Szabó* József látván, hogy 1829-től kezdve már a legkülönbözőbb szakú műszótárak[33] jelentek meg, a „Hetilap" c. újságban a magyar bányászszaknyelv megalkotására felhívást tesz közzé.[34] A felhívást azzal kezdi, hogy „azok, akik bányászatra adták magukat, kénytelenek magukat egy idegen nyelvnek, a németnek az igája alá vetni."[35] Minthogy elrendelték, hogy a kincstári ügyek nyelve a magyar, a bányászoknak is a magyar nyelvet kell használniok s a bányászakadémiának is magyarrá kell válnia. Minél előbb kell tehát egy bányászati műszótárt alkotni. Erre már 1845-ben tettek kísérletet. A pesti iparegylet a selmeczi magyar olvasótársasághoz felszólítást intézett, hogy egy kiadandó iparműszótárhoz dolgozná ki „a bányaműszók magyarítását és azt neki még ez évben megküldeni ne mulasztaná el." A selmeczi olvasótársaság tagjaiból alakult bizottság (tagjai között volt Szabó József is), ezt a munkát elvégezte. A munka egy példányát a selmeczi olvasó társaság könyvtárában őrzik, a másikat az iparegyletnek küldték meg. Minthogy az iparműszótár nem jött létre, ez az első bányászatiszótár sem láthatott napvilágot. A gyüjtésben különös szorgalommal vettek részt a felsőbányai bányatisztek, akik a magyar bányásznépnél már a használat által szentesített kifejezéseket szedték össze és számos német szót magyarosítottak meg. Minthogy az iparműszótár nem jelenhetett meg, ezért Szabó József a maga gyüjteményét még ugyanabban az évben kiadta „Bányaműszótár" címen.[36] A szótár a selmeczi szóanyagnak átdolgozása, de felhasználta még „*Bugát* úr Természettani Szóhalmazát" (1843) és az Erdélyből beküldött szavakat. Rettenetesen küzd a kezdet nehézségeivel s különösen a magyar részben sok olyan szót találunk nála,

magyarszövegű alapszabálya. BKL. 1 (1868), 22. l. V. ö. i. h. 33 (1900), 389. ll.

[33] *Tolnai* Vilmos, A nyelvújítás, Budapest, 1929, 21 l.

[34] A magyar bányászati nyelv iránt. (Hetilap, 1848. 29. sz.)

[35] I. h.

[36] *Szabó* József, Bányaműszótár, Buda, 1848.

amelyet ma már nem ismerünk vagy nem értünk.[37] Mégis Szabó József szótárát nagyra kell becsülnünk, mert ez volt az első komoly lépés a magyar bányász-szaknyelv megalakítására.

Még ugyanabban az évben az első magyar kormány kultuszminisztere a selmeczi akadémia szervezetét ideiglenesen jóvá hagyta, de a magyarul tudó professzorokat magyar nyelvű előadások tartására kötelezi. Minthogy a magyar műszaki nyelvet máról-holnapra nem lehetett megteremteni, a közoktatásügyi miniszter előbbi rendelkezését úgy módosította, hogy a német nyelv fokozatos kiszorítása céljából az időközben megüresedett állásokat magyarul tudókkal töltsék be. Ezek bányairodalmunkat már magyarul műveljék, s az átmenet minden rázkódás nélkül menjen végbe.[38] Sajnos, a következő évben lefolyt tragikus végű szabadságharc következményei az akadémia életében sem multak el nyomatlanul. Az abszolutizmus idején nemcsak magyar nyelvű előadások tartását nem engedték meg, hanem az akadémiát hosszú időre bezárták, — sőt a Monarchia más városába akarták áthelyezni —, mikor újra megnyitották, az előadás nyelve természetszerűleg újra a német lett.

Így tehát a Szabó József által megkezdett úttörő munka jó időre feledésbe merült s annak komoly folytatásáról csak az osztrák abszolutizmus és centralista politika bukása után beszélhetünk. 1868-ban a nemzet önállóságát visszanyerte s a magyar nyelv, a nemzeti élet minden ágában újra elfoglalta az őt megillető helyet.

Már az 1868/69. iskolai évben a pénzügyminiszter elrendelte, hogy a folyó iskolai évben az akadémia első évfolyamában minden egyes tantárgyból csak magyar nyelvű előadást tartsanak, de a következő években fokozatosan haladva, az előadásokat az 1871/72. iskolai évben már minden egyes évfolyamban magyarul kell tartani.[39] Ugyancsak 1868-ban *Péch* Antal megindította a „Bányászati és Kohászati Lapokat", amelyek a magyar bányászszaknyelv meg-

[37] V. ö. hátrább a rudabányai bányászszókincs tárgyalásánál.
[38] *Pauer*, i. m. 18—19. ll.
[39] *Pauer*, i. m. 27. l.

teremtésében oly nagy érdemet szereztek. Akadémia és folyóirat nagy lelkesedéssel s közös elhatározással fogott a magyar bányász- és kohászszaknyelv és szakirodalom fejlesztéséhez. A BKL.-nak a magyar műszavak és szaknyelv, az akadémiának pedig a magyar szakirodalom megteremtésében jutott fontos szerep. A BKL. már a második számban a műszóképzésre nézve hangsúlyozza, hogy ehhez nem elegendő a szakismeret, hanem a magyar nyelv természetének s a nyelvtani szabályoknak ismerete is szükséges.[40] Ebben a szellemben indul meg a bányászati és kohászati műszavak magyarosítása s a lázas munkáról a BKL. egyes évfolyamai tanúskodnak. A BKL. szerkesztője nagy szakértelemmel bírálja a beküldött műszókat s a helyteleneket tapintatosan utasítja el. Egyes szavakra bányakerületenként mást és mást ajánlottak, úgyhogy a BKL. szerkesztősége észrevette a veszélyt, amely a magyar bányászszaknyelvet fenyegeti, ha az egyöntetűségét elveszti. Ennek megakadályozása céljából a BKL. szerkesztősége az 1877. évfolyamban „Bányászati műszavak" címen a következő bevezetéssel kezdi meg a műszavak közlését: „Egyrészt, hogy a bányászati műnyelvben 1868 óta történt haladást szembetűnővé tegyük, másrészt, hogy a bányászati szakokban mindamellett gyakran használt hibás, helytelen szavakra tisztelt olvasóinkat óva figyelmeztessük, célszerűnek tartottuk, a bányászati lapokban eddig elé használt műszavakat, kellő áttekintő összeállítás mellett recapitulálni; az időpontot is elő tüntetvén, melyben a szó használtatott, továbbá a mások által használt, tudomásunkra jutott szavakat is felsorolni s egyes esetekben azokat, melyeket legajánlhatóbbnak tartunk, kiemelkedően nyomtatni."[41] A szókincs összeállításánál a következők szógyüjteményét használták fel: *Cseh* László: Szógyüjtemény; *Szabó* József: Bányaműszótár; *Liszkay* Gusztáv: Bányatan; *Zsigmondy* Vilmos: Bányatan; *Valkovics* A.: Bányahatósági szógyüjtemény és a pénzügyminisztérium bányászati osztályában gyüjtött szavakat. A szavak közlését azonban már a

[40] Tájékozás a műszóképzés körül, BKL. 1 (1868), 12—15. ll.
[41] Bányászati műszavak, BKL. 10 (1877), 157—159. ll.

b-betűnél megszüntették, nem akarván *Péch* szótárának elébe vágni.[42].

Nem is sokáig váratott magára *Péch* Antal, mert már a következő évben kiadta nagyjelentőségű Bányászati Szótárát.[43] A magyar-német és német-magyar részt magában foglaló munka 650 lapnyi terjedelemmel jelent meg s rendkívül fontos a magyar bányászszaknyelv fejlődése szempontjából. Ez a mű a magyar bányászszaknyelv fejlődésének alapja. A nagy körültekintéssel és hozzáértéssel készült munkában a bányászat és kohászat csaknem minden ágára vonatkozó ma is használt műszót megtalálunk. Főtörekvése volt, hogy a bányászati és kohászati szaknyelvbe becsúszott s helytelenűl vagy rosszul képzett szavakat nyelvünk természetének megfelelően megjavítsa. Ez okozhatott számára legtöbb nehézséget, mert — amint előszavában panaszkodik — „sajnos, nem sikerült a bányászati műnyelvbe becsúszott rossz szavak valamennyijét megjavítanom, de mivel azt tartom, hogy egy korcs szó semmivel sem jobb a rossz képzésű szónál, nem tudtam magamat rávenni, hogy némely már meghonosodott rossz képzésű szó helyett, mint például: *tárna, altárna,* annak németből korcsosított, de csak egyes vidéken használt kifejezését: *istoly, éristoly* vegyem fel szótáramban."[44] S valóban, helyesen cselekedett. A *tárna* szót a használat szentesítette s a helyette ma használt *táró* szó minden nehézség nélkül vált általánossá. A munka nemcsak nagy hiányt pótol, hanem lehetővé tette az egész országra kiterjedő egységes magyar bányászszaknyelv kialakulását és megszüntette a szaknyelvben addig kerületenként uralkodó nyelvi különlegességeket. A következő években a bányászszaknyelvet egyre szélesebb körökben használják, hiszen egyre nagyobb lesz azoknak a száma, akik ismereteiket már a magyar nyelv közvetítésével szerezték meg maguknak. A bányászszaknyelv fejlődése és egyöntetű elterjedése tehát biztosítva volt s a nyolcvanas években már örömmel jegyzik

[42] A műszavak a BKL. következő számaiban találhatók: 10 (1877), 187.; 11 (1878), 15., 87., 138., 161. ll.

[43] *Péch* Antal, Magyar és német bányászati szótár, Selmecz, 1879.

[44] *Péch,* i. m. Előszó.

meg, hogy „a bányászati szaknyelv mindinkább megfelel a szaktudomány és a gyakorlat igényeinek."[45]

A szakirodalom azonban ezzel a fejlődéssel nem tudott lépést tartani. Amíg az oktatás nyelve az akadémián német volt, rendkívül gazdag német nyelvű szakirodalom állt rendelkezésre. 1871 óta ellenben az oktatás nyelve kizárólag a magyar lett s a szakirodalom nagyon kevés magyar nyelvű szakmunkával gyarapodott. Ezt a hiányt mind szakembereink, mind hivatalos köreink észrevették. A BKL. 1887. évfolyamában jelent meg egy „Bányászati és Kohászati Irodalmat Pártoló Egyesület" megalakítására szóló felhívás. Az egyesületnek „az eddig még gyengén pártolt bányászati és kohászati szakirodalom fejlesztése, illetőleg az e téren működők anyagi támogatása" lett volna a célja.[46] A felhívásnak országszerte nagy visszhangja támadt s az egyesület még abban az évben a legkiválóbb szakférfiak közreműködésével meg is alakult. Péch Antal az új egyesület tagjaihoz felhívást intézett, „hogy elfogadtuk oktatási nyelvül a magyart, bízva a bányászati intelligencia hazafias érzületében, hogy részint lefordítja a külföld nevezetesebb műveit édes anyanyelvünkre, részint pedig eredeti dolgozatokkal gazdagítja irodalmunkat. A lefolyt 20 év azt tanítja, hogy bányászati szakirodalmunk nagyon kevés művel gazdagodott ez időszak alatt, reményeink tehát nem teljesültek."[47]

A bányászati és kohászati szakirodalom szegénységét[48] az illetékes minisztérium is észrevette, s 1890.-ben kiadott rendeletével kívánt segíteni: „Szükségesnek tartom végül az akadémia igazgatóságának figyelmét a magyar nyelvű bányászati és kohászati szakmunkák körüli hiányra felhívni, miután a hazai bányászati és kohászati iparunk viszonyainak megfelelő ily szakművektől függ nem csekély mértékben az akadémiai szakoktatás sikere is.

[45] Beköszöntő, BKL. 18 (1885), 1. sz.

[46] Felhívás! BKL. 20 (1887), 93. ll.

[47] A Bányászati és Kohászati Irodalmat Pártoló Egyesület tagjaihoz, BKL. 22 (1889), 17. l.

[48] 1868—1890-ig a következő szakmunkák jelentek meg: *Zsigmondy* és *Liszkay* Bányatana (1878) és *Litschauer* Lajos, Általános bányatörvény (1877) c. műve. Ez utóbbi magyarázó műszótárt is tartalmaz.

Valószínű, hogy a hazai bányászok és kohászok magyar szakmunkák írására azért nem vállalkoznak, mert kisszámú vevőközönségre számítván, kiadót nem kapnak és a művek kiadásával járó költségeket fedezni nem képesek. Ezen lehetőleg segíteni óhajtván és nevezetesen azon célból, hogy a hazai bányászok és kohászok magyar nyelvű szakművek írására serkentessenek, s hogy a magyar bányászati és kohászati irodalom ezen iparágak fejlődésével lépést tartson, hajlandó vagyok megengedni, hogy az akadémia költségvetésében a tudományos könyvek és szaklapok, továbbá nagyobb és kimerítő szakművek kiadásának támogatására évenként még 1000 frt. vétessék fel."[49]

A felhívások és komoly támogatások nem maradtak eredmény nélkül. Lázas munka indul meg. Legkiválóbb és legkorábban jelent meg *Litschauer* Lajos műve „Magyarország bányászati viszonyait teljesen felölelő magyar Bányaműveléstan" (1890—92) címmel. Azután egymásután jelennek meg a szakirodalom minden terére vonatkozó szakmunkák: így *Cséthi* Ottó: Erdészeti földmértan (1888); *Farbaky* István és *Hermann* Emil: A több pengével fürészelő gépek munkabírása, Budapest, 1894; *Fodor* László: Az ábrázoló geometria elemei I—II; *Gretzmacher Gyula* művei: A vetődések nyomozása; A bányák becslése, stb.[50]

A Bányászati és Kohászati Irodalmat Pártoló Egyesület keretén belül meg kell emlékeznünk a nyelvújításra emlékeztető heves nyelvészeti vitáról, melyet két érdemes szakférfi vívott egymással. *Terényi* János az egyesület feladatait fejtegetvén arra az eredményre jut, hogy első feladata „a bányászati és kohászati műszaki nyelvnek tisztázása és végleges megállapítása."[51] Hosszan és részletesen sorolja fel azokat az elveket, melyekkel a fentebbi feladatot elérhetjük. Elsősorban a „terminus technikusokat" tárgyalja, s minthogy szerinte

[49] *Pauer*, i. m. 72. l.

[50] A bányászati és kohászati szakirodalom teljes összeállítását 1896-ig l. *Pauer* J. i. m. Azután megjelent műveket a BKL. évfolyamaiban az Irodalmi ismertetés címén lehet megtalálni.

[51] A bányászati és kohászati irodalom pártoló egyesület teendői a magyar műszaki nyelv érdekében, BKL. 22. (1889.), 157. — továbbá 166., 171., 179. ll.

ezek nemzetközileg egységesen megállapított műszavak, ha latin és görög eredetűek, akkor meg kell őket tartani, minden más eredetű „terminus technikust" magyarral kell pótolni. Azután a hibás szavakról szól. Ezek legnagyobb része szerinte helytelen szóképzésből ered, mégpedig helyes képzők helytelen alkalmazása, idegen és hibás képzők használata; szócsonkítás által.[52] Mindegyikre rengeteg példát idéz, s nem egy rosszul képzett szó helyébe jobb hangzású magyar szót ajánl. Nincs igaza azonban, amikor a nyelvhasználat által szentesített és ma is általánosan használt szavakat, ki akar irtani csak azért, mert azok esetleg a szóképzés szabályainak nem felelnek meg teljesen. Ilyenek: *szakmány, vegyész, elnök, vájár, csillér, szelep, főte, szakma, akna* stb.

Már a következő év elején meg volt a cikknek a hatása. *Gálócsy* Árpád személyében egy igen heves nyelvtisztító támadja meg Terényit a „terminus technikusok"-ról alkotott felfogása miatt. Gálócsy szélsőséges nyelvtisztító volt, mert szerinte „jobb magyar szónak bármilyen rossz magyar szó is, mint a legjobb idegen."[53] Ezért lapokon át kioktatja Terényit s a „terminus technikusok" megmagyarosítását követeli. Az igazság azonban Terényi oldalán volt, aki ebben a vitában a józan középútat képviselte. Egyébként is a fenti vita teljesen meddő volt, mert ezt a kérdést már jó 30 évvel azelőtt elintézték. T. i. *Szabó* József, a híres ásványtudós már 1861-ben ajánlja az akkoriban nagy számmal működő nyelvtisztítóknak: „magyarosítsuk a terminológiát, de ne legyünk túlzók a nomenclaturában."[54] Egy évvel később pedig az Akadémia kimondta: „kívánatos, hogy a műszók (nomenclatura) magyarítassanak, a műnevek (terminológia) általános magyarítása nem kívánatos."[55] Valószínű, ha Terényi és Gálócsy erről tudott volna, nem pazarolta volna idejét arra, hogy már eldöntött kérdésben újra állást foglaljon.

A bányászszaknyelv kérdése 1890 táján úgy látszik, az érdeklődés középpontjába került. Igy Péch Antal újra ki

[52] I. h.

[53] A bányászati és kohászati műszaki szavak kérdéséhez, BKL. 23 (1890), 37. l.

[54] Magyarítás a természettudományokban, Pest, 1861.

[55] Tolnai Vilmos, A nyelvújítás, Budapest, 1929.

akarja adni szótárát. A régi szótárt átdolgozta, a változtatásokat s az új szavakat a Bányászati és Kohászati Irodalmat Pártoló Egyesület tagjainak hozzászólás végett előterjeszti.[56] Az előterjesztett szavak csaknem mind helytállóak s legnagyobb részüket ma is abban a formában ismerjük. Ilyenek: *átalka* helyett *áttörés; belne* h. *folyosó; jegecz* h. *kristály; mara* h. *színércpor; nyilám* h. *vágat; sodrony* h. *drót; tárna* h. *táró* és még sok mást. Helytelenül járt el azonban, amikor általánosan használt szavak helyett új s rosszabb szavakat ajánlott: *főte* h. *föntje* (?); *higany* h. *kényeső; szelep h. szelentyű* (?); *vájár* h. *ércvágó legény; vitla* h. *göngörítő.* A *vitla* pl. már teljesen meghonosodott kölcsönszó, egyáltalán nem érezzük idegen eredetét.

A közölt szavak után megjegyzi, hogy nem általános szabályokat kér, „hanem pozitív javaslatot vár, hogy miképen kell ezt vagy azt mondani."

Érkeztek is hozzászólások. Az egyik Gálócsy Árpádtól,[57] aki most sem tagadja meg magát s azt kéri Péchtől, hogy a *kristály, drót, pyrit* stb. szavakat ne vegye fel szótárába, mert akkor bányász szaknyelvünket sohasem fogjuk igazán magyarrá tenni. *Gretzmacher Gyula*[58] értelmes megokolással terjeszti elő javaslatait s a föntkifogásolt szavak ellen foglal állást. Sajnos Péch szótárának második kiadása nem látott napvilágot, de a műszavak helyességének ez a tisztázása a BKL. olvasóközönsége előtt mégis hasznos volt.

Itt kell megemlékeznem arról a szókincsről, melyet ezidőtájt *Jankó* János a torockói vasbányában gyűjtött összesze.[59] A 250 szó között mintegy 140 magyar vagy magyarosított szó van, a többi német vagy elferdített német szó.

1892-ben, hosszú vajudás után végre megalakult az „Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egylet", amelybe a

[56] Bányászati és kohászati szótárunk érdekében, BKL. 23. (1890), 107. l.

[57] Bányászati és kohászati szótárunk érdekében, BKL. 23. (1890), 115. l.

[58] Bányászati és kohászati szótárunk érdekében, BKL. 23 (1890), 123. l.

[59] A torockói vasbányászat és kohászat története, Budapest, 1893. V. ö. hátrább, a rudabányai bányászszókincs tárgyalásánál.

Bányászati és Kohászati Irodalmat Pártoló Egyesület is azonnal beleolvadt. Az új nagy egyesülésben Nagy-Magyarország minden bányaüzemét képviselték. Mind anyagi, mind pedig szellemi felkészültség tekintetében biztosította a magyar bányászati és kohászati szaknyelv tökéletesedését és a szakirodalomnak az iparággal való párhuzamos fejlődését. Nemcsak a központban, hanem a vidéki osztályokban is értékes előadások hangzottak el. Ezek mint a BKL. különnyomatai önállóan is megjelentek. Nem találunk most már a BKL. évfolyamaiban „kesergéseket" bányász szaknyelvünk fejletlenségéről. 1903-ban jelent meg Szeőke szótára,[60] amely már magyar címszavakat használ (bár zárójelben még mindenütt ott van a megfelelő német szó) s a szavak jelentését is magyarul magyarázza. Érdekes szókincset gyűjtött össze a függelékben lévő bányászati tájszótárban. Jellemzően mutatja be az egyes vidékek nemzetiségét, s azt a befolyást, melyet az idegen nyelv az illető vidékre gyakorolt. Kár azonban, hogy a munka nem törekedett az összes bányászműszavak összegyűjtésére s így a bányászati szaknyelv továbbra is nélkülözi korszerűen szerkesztett teljes szótárát. Ebben az irányban csak legújabban tett az „Országos Bányászati és Kohászati Egyesület" kezdeményező lépéseket s elhatározta, hogy „a magyar bányászati és kohászati szakkifejezések egységesítésére, rendezésére, a hiányzó szakkifejezések pótlására, a helytelenül megállapított szavak megváltoztatására, illetve megengedhető mértékig való magyarosítására s végül szakszótár szerkesztésére vállalkozik s ebből a célból bizottságot alakít."[61] A bizottság elnöke, *Pethe* Lajos fejtette ki a szakszótár szerkesztésének elveit, kiemelve, hogy a „szótárkészítésnek a szóanyag nyelvhelyességi szempontból való felülvizsgálása elengedhetetlen feltétel ... s a műnyelv alapjának, a műszónak a kellékei — az utóbbi évtizedek nyelvészeti munkássága nyomán — a *fogalmi szabatosságban*, a *nyelvi helyességben*, a *nyelvi tisztaságban*, és *állan-*

[60] *Szeőke* Imre, Bányászati-Szótár. A Bányászati Tájszótárral, Budapest, 1903.

[61] *Pethe* Lajos, A magyar bányászati és kohászati szaknyelv rendezésének és szakszótár szerkesztésének tervezete BKL. 66 (1933), 214., 371. ll.

dóságban jelölhetők meg.[62] Tolnai Vilmosnak a műnyelvről írott tanulmánya[63] alapján ezeknek a kellékeknek a fogalmát ismerteti. Felsorolja még azokat a magyar és külföldi szakszótárakat, melyek a munka alapját képezni fogják. A magyar szótárak között az itt idézetteken kívül használni kívánja: *Acsády* Jenő, Magyar-német és német-magyar műszaki szótárát,[64] *Frecskay* János, Mesterségek szótárát[65] s *Révész* Sándor, Magyar-német és német-magyar technikus szótárát.[66] A teljesség kedvéért megemlítem, hogy *Jankó* János idézett gyűjteményét nem veszi fel az alapul szolgáló művek közé. A felsorolt külföldi szótárak az általunk használt *Veith* Henrik-féle Deutsches Bergwörterbuch-on kívül a következők:

Dick, V., Technischer Wortschatz, Stuttgart, 1919;

Schlomann A., Illustrierte Technische Wörterbücher, Bd. 11: Eisenhüttenwesen. Deutsch-Englisch-Französisch-Spanisch-Italienisch und Russisch, München, 1911;

Piestrak, F., Bergmännisches Wörterbuch, Deutsch-Polnisch, Kattowitz, 1924;

Schulze, W., Bergtechnisches Wörterbuch, Französisch-Deutsch, Essen, 1919;

Veith, Henrik, Deutsches Bergwörterbuch, Breslau, 1870;

Venator, M., Wörterbuch der Berg und Hüttenkunde, Leipzig, 1905;

Wenckenbach, Fr., Bergmännisches Wörterbuch, Wiesbaden, 1864;

Rőhring, Ernst, Wörterbuch in englischer und deutscher Sprache für Berg- und Hüttentechnik, Leipzig, 1881;

Webel, A., German-Englisch Dictionary of Technical Scientific & General Terms, London, 1930.

Elméletileg tehát meg voltak az elvek és a célkitűzések, sőt még az alapul szolgáló munkák is. De a célkitűzések gyakorlati megvalósítása úgy látszik, nem sejtett nehézségekbe ütközött. A bizottság igérete ellenére az érdekelteket

[62] I. h.
[63] Magyar Nyelv 19 (1923), 76—78. ll.
[64] Budapest, 1900—01, 2. kötet.
[65] Budapest, 1912.
[66] Budapest, 1926.

a munka előrehaladásáról nem negyedévenként, csak 3 év mulva értesítette, amikor a „szaknyelv bizottság" 1936. április 25-én ülést tartott, amelyen *Kállai* Géza rudabányai bányaigazgató olvasta fel készülő bányászati és kohászati szakszótára előszavának kivonatát.[67] A nagy tetszéssel fogadott felolvasás után a bizottság örömmel veszi tudomásul, hogy Kállai Géza kb. 120.000 címszót tartalmazó szakszótára kiadásra készen áll, mégis úgy gondolja, hogy ez a körülmény a szaknyelvbizottság munkáját nem teszi feleslegessé. A bizottság munkáját a Kállai-szótár lényegesen megkönnyíti. A szaknyelvbizottság fel is kérte Kállai Gézát szógyűjteményének átengedésére. Erre azonban akkor a közbejött nehézségek miatt nem kerülhetett sor. Kállai Géza több mint két és fél évtized óta végzi munkáját „átböngészvén a német könyvek, folyóiratok és szótárak százait és csaknem az összes magyar szakkönyveket, szakszótárakat és folyóiratokat." Nagy szaktudása, s a szakirodalomban való jártassága biztosíték arra, hogy szótárának megjelenése a magyar bányászati és kohászati szaknyelv végleges rendezését jelenti. A megjelenés késlekedésének tisztán anyagi nehézségei vannak, amelyeket hivatalos körök támogatásával remélhetőleg sikerül legyőzni.

A szaknyelv rendezésére alakult bizottság akkori szervezete a munka gyorsabb és eredményesebb folytatására nem volt alkalmas. Igazolja ezt az a tény, hogy a bizottság hamarosan be is szüntette működését és a soproni bányamérnöki karhoz fordulva az érdekelt tanszékek professzoraiból alakított bizottságra bízta a szaknyelv rendezésének ügyét.[68] Így tehát a bányászati szaknyelv rendezése mindezideig végleges elintézést még nem nyert. Már csak ezért is fontos lenne, ha Kállai Géza készen lévő szótára minél előbb megjelenhetnék.

---

[67] A magyar bányászati szaknyelvről. Kivonat Kállai Géza okl. bánya- és közgazdasági mérnök, bányaigazgató bányászati és kohászati szakszótárának előszavából, BKL. 69 (1936), 193.—197. ll.

[68] A szaknyelv rendező bizottság ülése, BKL. 69 (1936.), 211., 236. ll.

II. RUDABÁNYA ÉS BÁNYÁSZ-SZAKNYELVE.

1. Rudabánya földrajzi fekvése és története.

Rudabánya Borsod megye északi részén, Miskolctól mintegy 40 km. távolságra a rudabányai fővölgy egyik mellékvölgyének jobb oldalán fekszik. Magában a völgyben alakult ki a telep, ahol a bányászok laknak és a völgy jobboldalát képező hegyen épült fel a falu. A rudabányai hegység a Bükkhegység észak-északkeleti nyulványaként jelenik meg és utóbbinak mintegy a szepes-gömöri érchegységbe való átmenetét képezi. A hegyvonulat iránya észak-déli. Délről a Sajó völgye, északról a Boldva völgye, nyugatról a Szuha völgye, keletről pedig a Szuhogyi völgy és a Boldvavölgy határolják. A tulajdonképeni község két részből áll: a faluból és a telepből. A falu lakói egyszerű parasztok, akik földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Ha azonban egy családnak több férfi tagja van, akkor munkát vállalnak a bányában. Természetesen az ilyen család jobb anyagi helyzetbe kerül: a föld megadja számukra a szükséges élelmet a bányában pedig tisztességes keresethez jutnak. Ebből következik, hogy a község életszinvonala és általában a lakosság jóléte a bányászat virágzásával vagy hanyatlásával szorosan összefügg. A telep tulajdonképen bányászok lakóhelye, amely csak nem rég alakult és fejlődött ilyen naggyá. Jelenleg a Rimamurány-Salgótarjáni R. T. tulajdona.

*

* *

A rudabányai barnavasércet bizonyára már a vaskorszakban ismerték. A kőkorszak barlanglakó ősembere a Szeleta barlangból és az Istállóskői barlangból a mai Rudabánya vidékére is elkalandozott, amit itt talált kőszerszámai

bizonyítanak. Midőn aztán a véletlen hozzásegítette az embert a vasérc ismeretéhez, s a vasnak előállításához, akkor valószínűleg az ősi vasipar a rudabányai vasércet is felhasználta. A könnyen olvadó rudabányai ércek, legnagyobbrészt minden takaró réteg nélkül bujtak ki a felszínre, s magas vastartalmuknál fogva kezdetleges vasgyártás céljaira elsőrendű anyagot szolgáltattak. A rudabányai vaskohászatnak nyomai a rudabányai hegység több pontján talált vassalakhányók. Igy maga a rudabányai bányagyarmat nagy része is ilyen régi salakbányán épült.

Első megbízható történelmi adataink a rudabányai bányászatra vonatkozólag csak a 14. és 15. századból valók. Már 1378-ban „iudex, iurati, cives et univ. hospites" kitétellel találkozunk, amely arra mutat, hogy e hely akkor is mezővárosi kiváltságokat élvezett.[69] *Borovszky* Samu feltevése szerint ezek a hospesek a tatárjárás után telepedtek ide.[70] Ugyancsak Borovszky említi, hogy 1437-ben már hetivásárt is tarthat.[71] Ebben az időben tehát Rudabánya bányászata már annyira jelentékeny, hogy mint szabad bányaváros fontos szerepet játszik. E városnak polgára *Czigenfüssel* Erasmus 1439-ben Albert királytól ú. n. „Cum justi" szabadalmat nyert.[72] Később (1467) is említik. („Vicecamerarius salium... de Rudabánya 1467).[73] A rudabányai bányaüzem fontosságát bizonyítja, hogy Rudabánya a hét felsőmagyarországi bányaváros között 1487. évi kassai gyűlésen megállapított sorrendben a harmadik helyet foglalja el: „Item noch alter gewonhait und gerechtigkeit haben die schmölniczer dye erste stymme und stelle noch uns; Darnach dy von der Ruda dy dritte; dy von Josza die fyrthe..."[74] Mindebből látjuk, hogy a bányaművelés Rudabánya környékén már a 14. és 15. században virágzott. Sajnos a régi bányászatról részletes tudósítások nem maradtak ránk. Köz-

[69] *Csánki* Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I, Budapest, 1890, 167. l.

[70] Borsod vármegye története, Budapest, 1909, 39. l.

[71] I. m. 118. l.

[72] *Wenzel* i. m. 87. l. és a róla szóló okmány 344. l.

[73] I. h.

[74] I. h. 362. l.

ségünk előkelő kapcsolatairól tanúskodik a ref. templomban levő két latin sírfelírat. Az egyik 1437-ből való. Perényi Istvánnak, Perényi Imre fiának, Zsigmond király asztalnokának emlékére készült. A síremlék úgy kerülhetett Rudabányára, hogy a közeli Cserbakővára, abban az időben a Perényiek birtoka volt. Zsigmond megengedte, hogy itt a várat újra felépítsék. Perényi István Cserbakőn halt meg s itt a rudabányai templomban temették el.[75]

Bányászati szempontból is fontos a másik, több mint száz évvel későbbi korból származó sírfelírat. A síremléket u. i. Szomolnokról Rudabányára költözött és itt 1576-ban elhúnyt bányahivatalnok, Saurer Erhardus emlékére testvére, Saurer Frigyes és az elhunyt felesége állították.[76] Eszerint Rudabányán még a 16. században is jelentős bányaművelés folyt. Sajnos ezen az egyetlen sírfeliraton kívül ebből a korból semmi más irott emlékünk nem maradt fenn.

A 16. században a bányászat a felsőmagyarországi bányavidéken, valamint általában az egész országban a hanyatlás jeleit mutatja.[77] Az ország kettészakadása és a török hódoltság miatt a felsőmagyarországi bányavárosok is sokat szenvedtek. Rudabánya először a Zápolyák birtokába került, de már 1527-ben Zápolyai János hűtlensége folytán Ferdinánd király 3 más várossal Thurzó Eleknek és családjának adományozta. Ebben az időben az itteni bányászat igen nagy károkat szenvedett.[78] Végül is Bebek Ferenc el-

[75] *Miskowszky* Viktor, A Rudabányai Református Templom és műemlékeinek leírása, Archeológiai Értesítő 21 (1901). — V. ö. még *R. Kiss* István, A rudabányai ref. templom címeres emlékei. Budapest, 1903.

[76] A latin szöveg ide vonatkozó része így hangzik: „Ecce ego sum quondam Somolnoc natus Erhardus..." A sírkő kőirata pedig így van: „Natus erat... anno MDXLIII. Obiit autem... anno MDLXXVI. Statuit vera monumenta hoc frater SUPSTES Egregius Fridericus Sauerer cum conjunge defuncti." A latin szöveget *Hahn* Károly közléséből vettem: (A Borsodi Bányatársulat vaskőbányászatának monográfiája, BKL. 37 (1904), 581. l. Eszerint Miskowszky állítása téves, mert nem Saurer Frigyesnek állították a sírkövet.

[77] *Mikulik* József, A bányászat hajdan és most, BKL. 16. (1883), 142., 159., 169. ll.

[78] *Wenzel*, i. m. 217. l.

foglalta és a szendrői várhoz csatolta.[79] Az első okmány, amely Rudabányának Szendrő várához való tartozásáról szól 1593-ból való s Rudabányát városnak említi. (Oppidum Rudabánya ad arcem Zendreo occupatum sit... 1593.).[80] Ettől kezdve Rudabánya sorsa rosszra fordult. A vár urai semmi gondot sem fordítanak a bányászatra, amely végül is teljesen megszűnik. *1607-ben Rudabánya már mint falu szerepel.*[81] Ettől kezdve jelentősége egyre csökken. 1638-ban Roskoványi László Rudabányát 3 szőlőjével a jezsuitáknak adományozta.[82] 1641-ben pedig az egész kevés adót fizető falvak között sorolják fel.[83]

Rákóczi szabadságharca idején újra volt szerepe. Rudabánya a Gvadányi-család tulajdonába kerül. Ugyanis 1868-ban Gvadányi Sándor, Szendrő várának kapitánya feleségül vette gr. Forgács Ádám leányát, Dórát és hozományul Rudabányát kapta. Halála után (1700) felesége, aki lelkes híve volt Rákóczinak, felajánlotta neki bányája rezét.

Jártak is akkor Rudabányán Rákóczi vitézei, de a rezet oly értéktelennek találták, hogy szerintük értékesíteni nem lehetett, Rákóczi a községnek oltalomlevelet adományozott és így akarta biztosítani a rombolás ellen.[84] Itt született 1725-ben a híres költő Gvadányi József, aki 9 éves korában ment el innen. Meddig maradt Rudabánya a Gvadányi család birtokában, nem tudjuk. Tény azonban, hogy a 16. században bekövetkezett hanyatlást a 18. században még nagyobb pangás követte és a 19. században csak romok és egyes betömött lyukak tanúskodtak az egykor itt folyó bányaművelésről.[85]

[79] Ez már 1567 előtt megtörténhetett, mert ekkor jelentik Miksának, hogy Bebektől a várat visszafoglalták. *Borovszky* i. m. 327. l.

[80] *Wenzel:* i. m. 344. l.

[81] *Borovszky Samu,* Szendrő vára. Budapest, 1908, 13. l.

[82] *Rupp* Jakab, Magyarország helyrajzi története Pest, 1870—6, II, 103. l.

[83] *Borovszky,* i. m. 287. l. Rudabánya adó fejében 60 forintot és 200 sínvasat fizetett stb.

[84] *Széchy* Károly, Gvadányi József, Budapest, 1894, 46. l.

[85] *Kállai* Géza bányaigazgató úr szíves közlése szerint az újabb hiteles bányászati feljegyzések legrégebbike 1783-ból származik, amikor Telekes község határában egy régebben beomlott táróban a legkülönbözőbb ércek termelésére Schneider János nyert jogosítványt.

1843-ban a Diósgyőri Vasgyár Társulat végzett itt kutatásokat. Úgy látszik, kevés eredménnyel, mert *Fényes* Eleknek 1851-ből származó leírása szerint Rudabánya magyar falu, 753 lakossal, régi ref. templommal. Hajdan a falu bányahelység volt, mint neve mutatja, sőt mint azt régi pecsétjéből, a sok elhagyott üregekből, s homok helyekből kivehetni, hegyeiben réz most is találtatik, de rézbányák művelése itt már több évekkel ezelőtt megszünt.[86]

Végre 1878-ban *gróf Andrássy* Manó nyert két bányatelekre jogosítványt. De a rendszeres bányászkodás csak 1880-ban kezdődött meg, amikor gr. Andrássy Manó és a witkowitzi bánya- és kohótársulat megalakították a Borsodi Bányatársulatot. A Borsodi Bányatársulat a telekes-rudabányai kincstári jogosítványokat is bérbe vette 12 évre, de még a lejárat előtt megszerezte az összes kincstári bányajogosítványokat. Ettől kezdve a termelés mennyisége állandóan emelkedett és természetesen a munkások száma is. 1928 január 1-én a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. szerezte meg és ma is annak a tulajdonában van.

2. *A rudabányai bányászok szaknyelve.*

Ha egy vidék, község nyelvéről akarunk beszélni, akkor először az őslakosság nyelvét kell ismernünk. Sajnos eddig ismert legrégibb adataink csak nagyon kevés felvilágosítással szolgálnak. Igy tudjuk, hogy a tatárjárás után *német hospesek* telepedtek meg Rudabányán.[87] Borovszky fent említett munkájában[88] 1736-ból néhány községet sorol fel, ahol tótok vegyesen laktak más ajkú lakosokkal, köztük Rudabányán is. Ezek szerint Rudabányán ma német-tót keverékű lakosságot kellene feltételeznünk. Ezzel szemben Rudabányán már a 18. századtól kezdve teljesen magyar ajkú lakosság volt. Gvadányi József leveleiben mindíg büszkén hivatkozik szülőhelyére, Rudabányára, mert ott olyan szépen

[86] Magyarország Geográphiai Szótára, Pest, 1851 III, 303—4. ll.
[87] *Borovszky* i. m. 19. l.
[88] I. m. 360. l.

beszélnek magyarul. Péczeli Józsefhez írt leveleiben[89] sajnálja, hogy olyan jó magyar vidékről, mint Rudabánya tót városba (Szakolcára) került. Mindjárt észrevette, hogy Péczeli nem arról a vidékről származik, „ahol az almát, szalmát, ómának, szómának nevezik", hanem olyanról, ahol azt mondják „tölts egy pohár jó miskolci bort s nem egy klázlit".[90] 1795-ben Mindszentihez írt levelében megint sajnálja, hogy Rudabányáról Szakolcára került: „születésem földjén közönségesen folyni szokott magyar nyelvet, oly ritkának kelletik itt tartanom, mint a fehér hollót."[91]

1838-ban *Antal* György lelkész kéziratos feljegyzése és *Fényes* Elek említett tudósítása szerint Rudabánya magyar falu.

A bányavidékek nyelve mindíg keveredik. Ez a körülmény fontos Rudabánya történetében is. Amint fent láttuk, a bányászat itt a 16—17. sz.-ban lehanyatlik, a 18.-ban pedig teljesen megszűnt. Ennek egyszerü következménye lett, hogy az itt lakó bányászok is felszedelőzködtek és olyan vidékre vándoroltak, ahol foglalkozásukat űzhették. Ez a bányászlakosság minden valószínűség szerint még német, esetleg tót volt.[92] Csak az a lakos maradt ott, akinek valami ingatlan birtoka volt. Ez lehetett a lakosság magyar része. Midőn a 19. sz. közepén Fényes Elek a rudabányai bányászatról úgy beszél, mint a régmult egy emlékéről, nem csodálkozhatunk azon sem, ha Rudabányáról mint magyar faluról írt. 1880-ban, amikor a rendszeres bányászat újra megindul, Rudabányán teljesen magyar ajkú lakosságot találunk.

Az érdekes dolog most történt. A bányászatot megindító bányatársaság német volt: Witkovitzhez tartozott s a termelt ércet is odaszállította. A nagy bányászhiány miatt a tár-

[89] 1788. jan. 29. és 1788. febr. 29.

[90] *Széchy* i. m. 292—5. ll.

[91] *Kovács* Dénes: Gr. Gvadányi József élete és munkái, Budapest, 1884, 190. l.

[92] Feltevésem valószínűségét igazolja az a már fentebb említett tény, hogy az ottani ref. templomban van eltemetve Saurer Erhardus bányahivatalnok, aki Szomolnokon született (1543) és onnan Rudabányára költözött. Hogy ő német volt az kétségtelen: neve, s az a tény, hogy Szomolnokon még ma is csaknem kizárólag német bányászok élnek, eléggé bizonyítják.

saság szívesen látta a Dobsináról Rudabányára vándoroló német bányászokat, akik nemcsak megbízható, nagy gyakorlattal rendelkező bányászok voltak, hanem a bányahatósággal érintkezni is tudtak. Ez a bevándorlás kb. 1910-ig tarthatott. A bányaigazgatóság tiszta német emberekből állt, s az összes hutmányi, felvigyázói, elővájári állást bulénerekkel,[93] vagy németekkel töltötte be. Az volt a szokás, hogy egy német bányász mellé két magyart osztottak be. Ezek néhány évig dolgoztak együtt, mely idő alatt a magyar munkások nemcsak a bányaművelést, hanem a bányászműszavakat is elsajátították és az utóbbiakat saját hangképzésüknek megfelelően alakították át. A szavak eredeti alakjának átalakítása még folytatódott, amikor a magyar bányász másik magyar bányásztársának adta tovább őket. Igy a maga nemében egészen sajátságos szókincs keletkezett, amely a be nem avatott előtt nemcsak idegennek és érthetetlennek, hanem olykor egész nevetségesnek hangzott. Érdekes továbbá még az is, hogy ez az egész szókincs csak ötven éves s az évszázadokkal azelőtt Rudabányán űzött bányaművelésnek szókincsével összefüggésbe nem hozható, mert az akkori bányaművelésről írott emlékünk nem maradt fenn. A jelenlegi szókincs is csak a bányászok ajkán él, de a néhány évvel ezelőtt megindult magyarosítás következtében már tünőfélben van. Jelen dolgozatunk az első kísérlet ennek a kihalófélben levő szókincsnek megörökítésére. Irott emlékek hiányában azonban a szókincsnek történeti tárgyalásáról le kell mondanunk és csak a szavak magyarázatára szorítkozhatunk. Igyekeztünk azonban az egyes műszavak jelentésváltozását a rendelkezésre álló szótárak adataival szemléltetni.

Megemlítendő, hogy egy időben szláv, főként lengyel és tót bányászok is jöttek Rudabányára. Erről az előforduló szláv eredetű vagy elszlávosított német szavak is tanuskodnak.

A rudabányai bányászszaknyelv összetételét tekintve a következőket állapíthatjuk meg. Az ügyvitel, tehát a hivatalos érintkezés nyelve a német köznyelv volt. Az aknászok még a háború alatt is németül adták le heti jelentésüket.

[93] A dobsinai németeket hivják így. Bővebben l. *Buléner jövevényszavak* c. fejezetben. 55. l.

(Wochenbetriebsbericht). Ez a helyzet csak a háború után változott meg.

A *bányászok* érintkezési nyelve ellenben a magyar volt. Bányászati szakszókincsük természetesen buléner vagy buléner közvetítéssel átvett német, valamint szláv szavak elmagyarosodott keveréke volt. Először a német, majd a szláv eredetű jövevényszavakat tárgyaljuk s végül a magyar szókinccsel foglalkozunk. A német eredetű szavak származhatnak az irodalmi német köznyelvből s a bulénerek nyelvéből. Ezek a magyar ejtéshez idomultak, vagy pedig idegen szavak maradtak. Amikor ugyanis egy német vagy buléner felvigyázó magyar bányászt valamilyen szóra megtanított, minden valószínűség szerint nem nyelvjárási, hanem német irodalmi köznyelvi alakot közölt vele. Így értjük meg, hogy bár Rudabányán bulénerek voltak a magyar bányászok tanítómesterei, mégis kevés szó került át tőlük bányászszókincsünkbe. A kevés buléner szót a magyarok a buléner bányászoktól lesték el, akikkel együtt dolgoztak. Minthogy a közönséges vájárok között csak kevés buléner volt, a buléner szavak száma kisebb, mint azt várnók.

3. *Német jövevényszavak.*[1]

a.) Jövevényszavak a német irodalmi köznyelvből.

ájnstrik ‚vendég-, segédácsolat'. Az aknában ugyanis az ácsolatok 100—110 cm.-re vannak egymástól. Ha ellenben a nyomás igen nagy, akkor az ácsolat biztosítására még egy, vendég- vagy segédácsolatot iktatnak közbe. V. ö. úfn.

[1] A következőkben a szokásos rövidítéseket használjuk. Ezeken kívül:

Péch = *Péch* Antal, Magyar és német bányászati szótár, Selmecz, 1879.

Veith = *Veith,* Heinrich, Deutsches Bergwörterbuch, Breslau, 1870.

Göpfert = *Göpfert,* Edmund, Die Bergmannssprache in der Sarepta des Johannis Matthesius, Zeitschrift für deutsche Wortforschung 3 (1902), Beiheft.

Melich—Lumtzer = *Melich,* Johann,—*Lumtzer,* Viktor, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Wortschatzes, Innsbruck, 1900.

Thienemann = *Thienemann,* Tivadar, Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache, Ungarische Jahrbücher, 1922.

Einstrich ‚feszíték' *(Péch);* „Ein bei der Schachtzimmerung entweder unmittelbar zwischen die Jöcher oder zwischen die Wandruthen in mehr oder weniger horizontaler Lage eingetriebenes Holz, welches theils zur Verstärkung der Zimmerung, theils zur Befestigung der Wandruthen, theils zur Bildung der einzelnen Schachtabteilungen bestimmt ist". *(Veith)* Úfn. *ei* > magy. *aj:* német *Streife* > magy. *strajfa;* német *Meister* > magy. *majszter (Melich-Lumtzer* 284. l.) Szóvégi német *-ch* > magy. *-k:* úfn. *Schach* > magy. *sakk;* úfn. *Schildvache* > magy. *silbak (Melich-Lumtzer* 291. l.). Idetartozik: *ájnstrikolni* ‚segédácsolatot állítani'.

ampruk ‚vájáskezdés, vájáskezdet'. Vágatszerű előhajtás, vájvégén lőtt bemélyedés, előretörés. V. ö. úfn. *Anbruch* ‚törés, betörés' *(Péch).* Az első anyag, amelyet a bányász előhajtásnál nyer. *(Göpfert).* „Eine durch bergmännischen Betrieb aufgefundene/angebrochene Masse nutzbarer Mineralien. Ein Anbruch wird genannt, dasjenige Ertz, Mineral oder Bergarth, so am Gange noch ungewonnen ansteht" *(Veith).* Német *-ch* > magy. *-k:* l. *ajnstrik.* Úfn. *b* > magy. *p:* úfn. *eben* > magy. *épen (Melich-Lumtzer* 185. l.); *np* > *mp* (hasonulás). Idetartozik: *amprukol* ‚vájást kezd, belő', *ampruk ol* denom. ige képző: pl. kfn. *schaz* > magy. *sac, sarc, sarcol (Thienemann* 108. l.).

ankëroz ‚rögzít'. V. ö. úfn. *Anker* ‚horgony'.

arslédri ‚farbőr'. Általánosan használt, régi kifejezés. Félköralakú bőrt jelent, melyet a bányászok a csipőjükre csatolnak. Ez tulajdonképen a bányászok köténye. A monda szerint a bányász azért hordja a farán, mert a bányászból sohasem lehet mester: ezt a mesterséget ugyanis kitanulni nem lehet, mint minden más iparágat ahol a kötényt elől hordják s mindenkiből lehet mester. Igazi célja és rendeltetése, hogy a bányásznak igen sok szűk és meredek járáson,

Kluge = *Kluge,* Friedrich,—*Götze,* Alfred, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin und Leipzig, 1934.
Szabó = *Szabó* József, Bányaműszótár, Pest, 1848.
Jankó = *Jankó* János, A torockói vasbányászat és kohászat története, Budapest, 1893.
Mráz = *Mráz* Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás, Budapest, 1909.
Loos = *Loos,* Josef, Wörterbuch der slavischen, ungarischen und deutschen Sprachen, Pressburg, 1870—71.

gurítón kell átbujnia bányajárás közben míg munkahelyére ér. Ezek az átbujások, átcsúszások rendszerint faron történnek. Hogy ilyenkor a ruháját ne rongálja, ráül az *arslédrire* és azon csúszik. Már *Agricola* György (16. század) is ismerte: „Wann die Schächt sehr hängig seind so sitzend die Berghäuwer auf ihr Arsläder, das von die Lenden gebunden, dahinden herabhänget" *(Veith)*. V. ö. úfn. *Arschleder* ‚farbőr' *(Péch)*. *Arslédri* < *arsléderli* < német *Arschlederel*. Német (bajor-osztrák) kicsinyítő képző *-el* > magy. *-li*. Pl. német *laibəl* > magy. *lajbli;* német *Fäustel* > magy. *fajszli;* német *Zettel* > magy. *cetli* stb. *(Melich-Lumtzer* 298. l.; *Thienemann* 107. l.).

aufpruk ‚feltörés'. Ha két szintet aknával kötnek össze, az alsó szintről felfelé hajtó aknát nevezik *aufpruk*-nak. V. ö. úfn. *Aufbruch* ‚feltörés, emelkedés' *(Péch)*.

bajlág ‚fékbetétfa'. Általánosan használt kifejezés. Nálunk homorúan kivájt fadarabot értenek rajta, mellyel a bányacsillét fékezik. V. ö. úfn. *Beilage* ‚melléklet, csatolvány' *(Péch)*. A szóvégi mássalhangzó elesése gyakran a végszótag nyújtásával jár: német *Schanze* > magy. *sánc (Melich-Lumtzer* 300. l.).

bakó ‚nagykalapács'. Nagy vaskalapács, melyet nagy vasércdarabok felaprítására használnak. Ismert német jövevényszó több jelentéssel (v. ö. TSz., NySz., EtSz.). V. ö. úfn. *Bock* (EtSz.). Az etymologia nem teljesen meggyőző.

bakter ‚őr' (éjjeli). Műszak *(sikta)*, azaz a napi munka után, mikor a munkások hazamennek, kezdődik a *bakter* munkaideje. Rendszerint öreg, már nehezebb munkára képtelen munkás, aki éjjel ügyel fel a bányára. V. ö. bajor-osztrák *Wachter* ‚Wächter'. A *w-* > *b-* változás magyarázható mind magyar mind német (bajor) analogiákkal. Német *cht* > *kt:* német *abrichten* > magy. *abriktol;* német *richtig* > magy. *riktig* (EtSz.).

bërglédri ‚farbőr' (l. *arslédri)*. V. ö. még *Göpfert.*

blajba lenni ‚függélyesben lenni'. Kötélre akasztott ólomdarab, mutatja, hogy a *stomp* (l. ott) vagy a bányaácsolat az alaphoz viszonyítva függőlegesen áll-e. V. ö. úfn. *Bleilot, Senkel, Senkelblei* ‚függvény' *(Péch)*.

bódé ‚faház'. Kezdetleges deszkaházikó, amelyben az őr *(bakter)* az éjjelt tölti vagy rossz idő esetén tartózkodik. *Me-*

lich-Lumtzer tévesen (70. l.) a szót a kfn. *bude* úfn. *Baude*-ból származtatja. Jelentése: pásztorok kunyhója a sziléziai és cseh hegyvidéken. Cseh bauda, budka *(Grimm* Wb. I, 1169). Az EtSz. szerint a szó úfn. *Bude.,* kfn. *buode* ‚Bude, Hütte, Gezelt, leichtes Brettergebäude' szóval függ össze. V. ö. még *Kluge* EtWb.

bógni ‚kanyar'. A bányász azt mondja, hogy „a bányacsille a bógniban van". T. i. a sínpárnak ívszerűen kanyarodó helyén. V. ö. úfn. *Bogen* ‚ív, kanyar'. Úfn. *-en,* bajor-osztrák *ən, n̥* > magy. *-ni, -nyi:* német *Zacken* > magy. *cakni;* német *Kasten* > magy. *kasz(t)nyi;* bajor-osztrák *Kappen* > magy. *kapnyi (Melich-Lumtzer* 296. l.; *Thienemann* 107. l.).

bolcni (bolcnyi) ‚csapszeg'. A csille ütközője alatt a *cughágban* (l. ott) van és ezen van aztán a *klobni* (l. ott). *Veith* szerint egész mást jelent: „Ein in Grubenbauen zur Unterstützung des Gesteins oder der Zimmerung in einer mehr oder weniger senkrechten Richtung aufgestelltes, starkes Holz; ein kleiner Stempel". V. ö. úfn. *Bolzen* ‚csapszeg' *(Péch).* Német *-en* > magy. *-n(y)i.* l. *bógni.*

bórmajszter ‚furómester'. Eredetileg a mélyfurást vezető munkást hívták így. Ma a furógépekkel dolgozókat hívják így. Ők fúrják a repesztéshez szolgáló lyukat. „Bohrmeister, der Techniker, welcher bei der Herstellung von Erdbohrlöchern die Arbeiten leitet" *(Veith).* V. ö. úfn. *Bohrmeister* ‚furómester' *(Péch).*

bórmasin ‚furógép'. A furógépet a *drajfusz*-ra (l. ott) erősítik, sürített levegővel hajtják s a repesztéshez szükséges lyukat fúrják vele. V. ö. úfn. *Bohrmaschiene* ‚furógép' *(Péch).*

bunkó ‚ütővas, nagykalapács'. Ezzel veri be a *kuplis* (‚csatlós')-inas az éket a csillelakatba. A *bunkó* ‚nagykalapács' szó ismerős Diósgyőr vidékén *(Szeőke);* ‚nagy görcsös csomó' (NySz.); „pars crassior rotunda atque brevis"; „der Kopf eines Stockes oder Prügels"; „fatörzsök, sulyok". Elfogadható magyarázata nincsen. *Schuchardt* szerint német jövevényszó: v. ö. kfn. *bunge,* osztrák-bajor: *punket* ‚knollig, knotig' (EtSz.).

cángli ‚bevágás' a *stömpön* (l. ott). Keskeny bevágás a *stömp* felső vagy pedig a *kopni* (l. ott) mindkét végén. *Péch* nem jegyzi fel. V. ö. *Zänklein* < kfn. *zanke;* úfn. *Zacken*

‚Spitze'. Kfn. *k* > úfn. *ck* > magy. *g:* német *Zinkraut* > magy. *cingrát;* német *Buckel* > magy. *boglár (Melich-Lumtzer* 287. l.) Ez a magyarázat nem egészen meggyőző. Más felfogás szerint az úfn. *Zahn*-ból származik. Jelentése tehát: ‚fogra ácsolni'.

cëha ‚földalatti kidolgozás; bánya; bányatelek a rajtalevő épületekkel együtt'. ‚Töm-üreg' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Zeche* ‚bánya' *(Péch);* Bergwerkseigenthum überhaupt *(Veith).* A szóvégi *-a* a német szó szóvégi *-ə* hangjának megfelelője.

cimërmány ‚bányaács'. Az a munkás, aki a bányaácsolatot készíti. V. ö. úfn. *Zimmermann* ‚ács' *(Péch).* Az úfn. *-mann,* kfn. *-man* > magy. *mány:* német *Fahrmann* > magy. *furmány(os);* német *Hauptmann* > magy. *hajtmány (Melich-Lumtzer* 296. l.). V. ö. még *cimermány* ‚faber lignarius' (NySz.).

cughág ‚vonóhorog'. Kis horog a csille ütközője alatt, melyre a *klóbni*-t (l. ott) akasztják. V. ö. úfn. *Zughacken* ‚vonókapocs'. Érdekes, szokatlan átvétel. Ugyanis német *-en* > magy. *-n(y)i.* L. *bógni, bolcni* stb.

csillë ‚bányacsille' *(Grubenhund).* Négyszögletes, négy keréken nyugvó láda; a szénnek és ércnek szállítására szolgáló kocsi. Nálunk csak ezt a szót használják még a *kutya (Hund, Förderhund)* helyett is (l. *kutya).* V. ö. osztrák-bajor *Zille* ‚leichtes und geringes Fahrzeug', tirolisch *zille.* Német *z-* > magy. *tš:* német *Zapfe* > magy. *csap;* német *Zuspeis* > magy. *csuszpájsz (Melich-Lumtzer* 277., 84. l.; *Thienemann,* „csille" TSz., NySz.). A szó eredetére nézve l. Nyr. 27 (1898) 243. l.; EtSz.

csillér ‚fiatalabb munkás, aki a csillét tolja' (ma már villamos erő végzi el ezt a munkát). *Hundläufer, Fördermann (Péch;* v. ö. még EtSz.). Idevehető: *csilléz* ‚csillét tól'.

dëkli ‚fedőlap'. A furómester a kifúrt lyukat vaslemezzel befedi, ha a robbantás ideje még nem érkezett el. Ez a vaslemez a *dekli* vagy *föveg (Szabó).* V. ö. úfn. *Deckel* ‚fedő' *(Péch).* Német *-el* > magy. *-li* (v. ö. *arslédri).*

dórni ‚lyukszélesítő'. Hengeralakú vasdarab, mellyel a már kifúrt lyukat szélesítik. Néha lyukfedőnek is használják. V. ö. úfn. *Dorn* ‚lyukgató' *(Péch).* Szóvégi *-ni*-re v. ö. *bógni.* V. ö. még MNy. 3 (1907), 233. l., és EtSz.

drájfusz ‚háromláb'. Különbséget kell tenni a három-

lábú *faállvány* és *vasállvány* között. A mélyfúráshoz a legalább 10 méter magas faállványt használják. A kőzetfurógépnek a *drájfuszát* viszont mindíg erős vascsövekből szerkesztik s a fényképezőgép állványához hasonlít. Tetején a minden irányba mozgatható fejre szerelik a fúrógépet. V. ö. úfn. *Dreifuss* ‚háromláb' *(Péch).* „Ein aus drei Rüstbäumen hergestelltes Gerüst über einem Erdbohrloche zum Einlassen und Aufziehen der Bohrgerätschaften" *(Veith).*

durkol ‚átlyukaszt'. Ha két vágatot egymással szemben hajtanak, ezek találkozásakor azt mondják, hogy *durkoltak.* V. ö. úfn. *durch* ‚át, által'. Német *-ch* > magy. *-k.* l. *ampruk, ajnstrik.* Idetartozik: *durkra verni* ‚átlyukasztani' (Somogy megyében, *Szeőke).*

faszol ‚vételez'. A Bányatársulat *magazint* rendezett be, melyben a bányászok beszerzési áron vásárolhatnak élelmiszereket és más szükségleti cikkeket. Havonként egyszer szoktak egy egész hónapra vásárolni, a cikkek árát pedig fizetésükből vonják le. A szó a katonanyelvből származik. ‚Fölvesz, fölfog' *(Szabó).* V. ö. úfn. *fassen* ‚megfogni' *(Péch).* Bajor-osztrák *fassen* „die Soldaten fassen ihre Löhnung, Brod, Tabak", etc. *(Melich-Lumtzer* 95. l.). Pénzt *kifaszol* (TSz.).

ferzëcol[2] ‚tömedékel'. Régi aknát betömni vagy pedig a bányaácsolatnál a *kastóc* (l. ott) és a bányaoldal *(ulma)* közötti rést betömedékelni. V. ö. úfn. *versetzen* ‚berakni' *(Péch),* ‚megterhel, berak' *(Szabó).* „Ausser Gebrauch gesetzte Bauen mit unhaltigem Gestein ausfüllen, oder Gesteinsmassen zur Ausfüllung von Grubenbauen verwenden" *(Veith).* Pécs és Esztergom vidékén ez a szó szintén ismerős *(Szeőke).*

flancsnyi ‚csőkarima'. A sürített levegő csővezetékének végén, ahova a *slagot* (l. ott), azaz egy gumicsövet csatolnak, mely a furóhoz vezeti a sürített levegőt, van egy karika. Ezzel a csővezetéket egymáshoz toldják. Ezt nevezik *flancsnyi*nak. V. ö. úfn. *Flanschen der Röhren* ‚csőkarima' *(Péch).* Német *-en* > magy. *-nyi:* v. ö. *bógni.*

fórhájer ‚elővájár'. Öreg tapasztaltabb bányász (l. *hájer).*

fórkopni ‚segédkopni' (l. *kopni).*

fórstëkol ‚előretüzeléssel ácsol'. Ha laza főtében hajta-

nak előre aknát, vágatot stb., akkor bélésdeszkákat (cseglyekarókat) kell előre tolni *(vorstecken)*, hogy az anyag be ne hulljon. Ezáltal biztosítják az előrehaladást. V. ö. úfn. *vorstecken* ‚előretüzni'. *Péch*nél nincs feljegyezve.

gruncol ‚talpgerenda'. Ha a vágatnak vagy az előhajtásnak talpa puha, akkor ide gerendát fektetnek le, hogy a *stömp* (l. ott) ne nyomódjék a talpba. A *talp (Sohle)* a vágatnak alsó határoló része, ellentétben a *főtével (First)*. V. ö. *Göpfert.* „Grund-Sohlen, darauff man Stempel oder Thür-Stöcke setzen kann" *(Veith), gadnár (Szabó)*. V. ö. úfn. *Grundsohle* ‚ászok, algerenda, gandár' *(Péch)*. Német mássalhangzó csoportból átvételkor a második vagy harmadik mássalhangzó kiesik: német *Schenktisch* > magy. *söntés (Thienemann* 106. l.; *Melich-Lumtzer* 273. l.). Kfn. *s* > magy. *c;* német *sauber* > magy. *cábor;* német *Sack und Pack* > magy. *cakompakk (Melich-Lumtzer* 276. l.).

händlédri ‚tenyérvédőbőr'. Keztyühöz hasonló bőrdarab. A keztyütől csak abban különbözik, hogy a bányász ujjai szabadon vannak, s főként a tenyért védi. *Péch* nem jegyzi fel. V. ö. úfn. *Handleder.* V. ö. még *arslédri, berglédri.* Idetartozik: *handlédrire!* ‚keztyüre banda!' Érdekes képzés, mellyel munkakezdésre szólítanak fel (Munkára banda!). Helyi kifejezés.

hangot ‚fedü'. A *fekü*-nek (Liegend) ellentéte. Az érc- vagy széntelepet fedő kőzetréteg. *Hanget, hangot* (Pécs s Sajóvidékén: *Szeőke).* „Diejenige Gebirgsmasse, welche auf einer nicht senkrecht fallenden nutzbaren Lagerstätte unmittelbar aufliegt" *(Veith), födü (Szabó)*. V. ö. úfn. *Hangend* ‚fedü' *(Péch).* Kfn. *t* > úfn. *d* > magy. *t:* kfn. *hunt* > úfn. *Hund* > magy. *hont;* kfn. *bant* > úfn. *Band* > magy. *pánt* stb. *(Melich-Lumtzer* 294. l.).

hébli ‚emeltyű, emeltyűkar'. A váltókon van emelőkar (l. *vekszli).* V. ö. úfn. *Hebel* ‚emeltyű' *(Péch).* Német *-el* > magy. *-li:* l. *arslédri, dekli.*

hënkli ‚fogantyú'. Általában minden tárgy fogója. V. ö. úfn. *Henkel* ‚fül'. *(Péch).* V. ö. még *hébli.*

hercog ‚teljesen vasból készített bányacsille'. A szó a cég nevéből *(Herz*-gyár) népetymológiával származik. Ugyanis ez a cég gyártja a csilléket.

hutmány ‚felőr'. Egy egész bánya vagy bányarész

üzemrészének felügyelője, ki a kitermelt ércmennyiséget és a munkások *szakmányait (Schicht)* feljegyzi. „Hutmann ist der Wirth, der in dem Hut oder Zechenhause wohnet" *(Veith).* V. ö. úfn. *Hutmann* ‚felőr' *(Péch).* Német *-mann* > magy. *-mány:* l. *cimermány* ‚felőr' *(Szabó).* Alakváltozatai: *hotmány, hokmány* (TSz.; *Melich-Lumtzer, Szeőke).*

hornyista ‚kürtös, ki a *lövést* jelezte'. Ma már a szót nem használják, t. i. sziréna jelzi a lövés idejét. V. ö. úfn. *Hornist* ‚kürtös'. *Péch* nem jegyzi fel. Kfn. *n* > úfn. *n* magy. *n, ny:* kfn. *turn* > magy. *torony;* kfn. *aserin* > magy. *erszény (Melich-Lumtzer* 295. l.) Katonanyelvi szó.

kándli ‚vizeskanna'. Pléhkanna, melyben a bányászok ivóvizet tartanak. *Fuvószáj (Szabó).* V. ö. úfn. *Kanne,* bajor-osztrák *Kandel, Kanden.* Úfn. *-el* > magy. *-li:* l. *arslédri, dekli* stb.

kapszli ‚gyutacs'. A kifúrt lyukba helyezett dinamitot *kapszlival* robbantják fel. V. ö. úfn. *Kapsel. Péch* nem jegyezi fel. ‚Tok' *(Szabó).* V. ö. még *kándli.*

kármajzli ‚kisfejtési csille'. Kicsi, egyik végén véső alakú csille. Nálunk nagyon kevés van. Inkább földalatti fejtéseknél használják. V. ö. úfn. *Karren* ‚targonca' + *Meissel* ‚véső' *(Péch).* „Ein in der Regel einrädriges Fördergefäss bei der Stollen und Streckenförderung" *(Veith).*

kastóc ‚rovátfa, széldeszka' (l. *ládholc)* ‚állásfa' *(Szabó).* A vágat bányaácsolata, oldal- és fedődeszkázat, mely a töredék behullását akadályozza meg. V. ö. úfn. *Kastenstoss, Péch* nem jegyzi fel. *Kastróc* (Diósgyőrben, *Szeőke).* A mássalhangzócsoportok felbontását lásd *gruncol*-nál. Szóvégi kfn. *-z* > úfn. *-ss* > magy. *c:* kfn. *spriuz* > magy. *sprajc;* kfn. *struz* > magy. *strucc (Melich-Lumtzer* 299. l.).

kiglájhol ‚kiegyenlít'. A bányának talpát *(Sohle),* a vágatnak és az előhajtásnak végét lehet *kiglájholni.* V. ö. úfn. *gleich* ‚egyenlő' *(Péch).*

klóbnyi ‚kengyel'. A vonóhorogon az első láncszem, mely azonban vastagabb, mint a többi. V. ö. úfn. *Kloben* ‚horgosszeg' *(Péch).* Német *-en* > magy. *-ni:* l. *bógni.*

kopni ‚süvegfa'. A vágatban vagy táróban, a főte alatt levő ácsolatban a támfák (l. *stömp)* két végén nyugvó gerenda. *Kapni* (Pécs és Esztergom vidékén, *Szeőke),* ‚homlokfa' *(Szabó).* „Kappen sind Höltzer, welche über die Thürstöcke

auf den Stollen geleget werden" *(Veith).* V. ö. bajor-osztrák *kᶜǫpm* ‚Kappe'; magy. *-ni:* l. *bógni.*

krampács ‚csákány'. Szerszám, melyet a bányász a kőzet bontásánál használ. Megkülönböztetendő a *pika*-tól, mert a csákánynak csak egyik vége hegyes, a pikának mindkettő. ‚Csákány', *(Szabó).* V. ö. úfn. *Krampe* ‚csákány' *(Péch).* A második szótag *(-pács)* valószinüleg a *kalapács* szó analógiája folytán keletkezett.

krikál ‚lyuktisztító, porvonó'. Egész vastag hosszú drót, egyik vége kanálszerűen van behajlítva. Ezzel a szerszámmal távolítja el a bányász a kifúrt lyukból az iszapot. ‚Kőporvonó, vakaró' *(Szabó).* „Eine grosse breite Kratze *(Veith).* V. ö. úfn. *Krückel beim Bohrgestänge* ‚forgató' *(Péch).* Kfn. *ü* > bajor-osztrák *i* > magy. *i:* német *Mütze* > magy. *mici*-sapka; német *Würstl* > magy. *virsli (Melich-Lumtzer* 283. l.). V. ö. még a „Buléner jövevényszavak" c. fejezetet.

kupli ‚csillekapcsoló, csillelakat'. A végnélküli kötélpályának (l. ott.) nevezett szállító berendezésnél, a kötélre a *kuplival,* egy lakatszerű szerkezettel csatolják rá a csillét. V. ö. úfn. *Kuppel.* Német *-el* > magy. *-li:* l. *arslédri, dekli.* Idetartozik: *kuplis* ‚csatlós inas'. Rendszerint fiatal bányász, aki a csillét a kuplival a kötélhez erősíti, éket ver be a kupliba; *kupliz* ‚csatol'.

lajsin ‚vezetősin'. A váltónál a csillének leesését akadályozza, azaz a csillekereket helyes irányba tereli. V. ö. úfn. *Leitschiene* ‚vezetősin' *(Péch).* A mássalhangzó csoport egyik tagjának kiesésére l. *gruncol.*

lasnyi ‚sinösszekötő heveder'. Kis, hosszukásan négyszögletes vaslemez, amellyel a *stócsin*-t (l. ott) összekötik. ‚Ereszték' *(Szabó). Lasni* ‚ein Teil der Mühle' TSz. úfn. *Lasche* ‚heveder, sinkapocs' *(Péch).*

lénung ‚fizetés'. A bányász fizetése. Ezt az összműszak (Gesamtschicht) alapján havonta fizetik ki neki. Rendszerint a hónap közepén, a vásárt megelőző napon. ‚Fizetés' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Löhnung* ‚fizetés' *(Péch).* Német *ö* > magy. *é:* német *Röhre* > magy. *rér;* német *Stöckel* > magy. *stékli (Melich-Lumtzer* 282. l.). Ugyanígy a bulénerben is *(Mráz* Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás, Budapest, 1909, 35. l.).

lóncetli ‚fizetési lap, bérelszámolási lap' *(Szeőke).* Fizetéskor a bányász egy cédulát kap, amelyen pontosan feltüntetik a fizetéslevonásokat (l. *faszolni).* ‚Bérjegyzék' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Lohnzettel* ‚bérszámadás' *(Péch).* Német *-el* > magy. *-li:* l. *arslédri, dekli.*

lódung ‚fojtás'. A robbantó anyagnak a furúlyukba való helyezése után a furólyukban még fennmaradó üres részt *lódunggal,* azaz agyagcsíkokkal szokták teletömni, azaz elfojtani, hogy a robbanó anyag hatását fokozzák. „Das zum Sprengen erforderliche Pulver oder sonstige Sprengmaterial in die Bohrlöcher hineinbringen *(Veith).* V. ö. úfn. *Ladung* ‚töltés, teher' *(Péch).* B. Sz. Német *a* > magy. *o:* l. *kopni.*

lokdëkli ‚lyukfedő'. Kis vaslemez, mellyel a kész lyukat befedik. V. ö. úfn. *Lochdeckel* ‚lyukfedő'. Német *-ch* > magy. *-k:* l. *ajnstrik.*

luftlok ‚szellőző nyilás' **luftsakta** ‚légakna, szelelő' *(Szabó).* Mindkettő szellőztetésre szolgál. A különbség csak az, hogy a *luftsakta* legalább egy méter átmérőjü és benne létrán a munkások le- és felszállnak a bányába. V. ö. úfn. *Luftloch* ‚légakna', úfn. *Luftschacht* ‚légakna' *(Péch).* Német *-cht* > magy. *-kt:* l. *bakter.*

luftrór ‚levegőcső'. Vascső vezeték, mely az egész bányát keresztül-kasul szeli. Sűrített levegő vezetésére szolgál (l. *flancsnyi* és *slag).* V. ö. úfn. *Luftrohr. Péch* nem jegyzi fel.

meghiccël ‚meghevít'. A vasat a széntűzben hevíteni. V. ö. úfn. *hitzen* ‚hevíteni' *(Péch).*

mitla ‚közép'. A sinkötés *(stócsin* l. ott) közepe. Amikor pl. a sinpárt igazítják, akkor a *mitlá*-nál mozdítják el. V. ö. únf. *Mittel* ‚közép'. *(Péch).* A kfn. *-el* > úfn. *-el* néha mint *-la* jelentkezik a magyarban: német *Fräulein* > magy. *frajla;* német *Muffel* > magy. *mafla; (Melich-Lumtzer* 290. l.). *Thienemann* (107. l.) szerint ezek a képződések a latin eredetű német idegen szavak hatása alatt keletkeztek, mint lat. *familia* > magy. *familia;* úfn. *Maschiene* > magy. *masina* stb.

nógrajzol ‚utánaszed' *(Szeőke).* Keskeny vájatot kiszélesíteni vagy beszakadt táróval, a nyomás következtében behullott anyagot utánaszedni. V. ö. úfn. *nachreissen, Péch*

nem jegyzi fel. Német *-ei* > magy. *-ai:* l. *ájnstrik.* Az *ol* a denom. igeképző: l. *amprukol.* (v. ö. még *Thienemann* 108. l.).

numëra ‚a munkahelynek száma'; egyúttal magának a munkahelynek neve is. Esztergom és Pécs környékén is ismeretes *(Szeőke).*

pajszam ‚jóétvágyat'. Az összes munkások által használt köszöntés. V. ö. úfn. *Speise haben.* Ilyen buléner formát lehetne föltételezni: *Speise hān.* A szókezdő *s-* elmaradására l.: német *Stutzel* > magy. *stucli* > *tucli (Melich-Lumtzer* 272. l.).

pajszëroz ‚valamit erősen megfog'. Ha a hajlított vasrúddal a túlterhelt csillét tovább tólják, akkor a vasrúd „harapja" *(beissen)* a kereket. Innen a furcsa jelentés. V. ö. úfn. *beissen,* helyesebben *Beisser. Pech* nem jegyzi fel. Rendszerint főnevek a kölcsönszavak s ezekből képezték az igéket a denom. igeképzővel. (l. *Thienemann* 108. l.). Úfn. *b-* > magy. *p:* l. *ampruk.*

paknyi ‚féktuskó'. A siklót fékező fékszalagon lévő fatuskó. V. ö. úfn. *Bremsbacken* ‚féktalp' *(Pech).* Úfn. *b-* > magy. *p-:* l. *ampruk;* német *-en* > magy. *-nyi:* l. *bógni* stb.

pánvágli ‚pályakocsi'. A csille alsó része (l. *kutya).* Nálunk rendszerint nagy, négykerekű lapos kocsi, melyen az állami vasutat rendbentartó munkások szerszámot és anyagot szállítanak. V. ö. úfn. *Bahnwagen,* helyesebben bajor-osztrák *Bahnwagerl* ‚pályakocsi' *(Pech).* A szóvégi *-li*-re v. ö. *arslédri.*

permandlik ‚bányatörpe'. Bányarém, melyet törpéhez hasonló emberkének képzelnek el. „In etlichen unsern Grüben wiewol in wenigen, ist eine verderbliche Sucht, nemblich die Bergmenlin, die sehr grewlichen sähen . . . ., dieselben Bergmänlin werden mit Fasten u. Bätten vertrieben". *(Veith),* ‚Cabutzer, manó' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Bergmännchen* ‚bányarém' *(Pech),* helyesebben bajor-osztrák *Bergmand(e)l.* A mássalhangzócsoport *(-rg)* feloldására l.: *gruncol.* A szóvégi *-k* eredete ismeretlen. Lehet szlávos elferdítés, vagy népetymologia.

pinga ‚horpadás'. Kidolgozott nagy lyuk vagy egy *sakta* (l. ott) beomlása által a föld felszínén keletkezett bemélyedés. „Eine durch Zusammenstürzen eines Schachtes auf

der Erdoberfläche entstandene kesselförmige Vertiefung" *(Veith)*, ‚horpa' *(Szabó)*. V. ö. úfn. *Pinge* ‚horpadás'. A szóvégi *-a*-ra: l. *cëha*.

plattnyi ‚fordító lemez' *(Szabó)*. Öntött vaslemez, mely a *slipperhez* (l. ott) van erősítve s a bányacsillét fordítják meg rajta. V. ö. úfn. *Platte* ‚lap' *(Péch)*, bajor-osztrák *plǫttn̥*.

pompa ‚szivattyú'. Kis kézi szivattyú, de lehet villanyerőre berendezett is. ‚Pomp' *(Jankó)*. A vizet szivattyuzzák ki vele a bányából a föld felszínére *(Melich-Lumtzer* 207. l.). V. ö. úfn. *Pumpe* ‚szivattyú' *(Péch)*. Valószinüleg azonban átvétel a buléner *pompe*-ból: kfn. *u* > buléner *o;* pl. kfn. *luft* > buléner *loft;* kfn. *lump* > buléner *lomp (Mráz* 36. l.).

riktol ‚egyenget'. Az állami kocsiba döntött ércet szokták *riktolni,* mert a rakódásnál rendszerint egyenlőtlenül, egy vagy két rakásra hull az anyag. Hogy a terhelés egyenlő legyen, egyengetni, *riktolni* kell. V. ö. úfn. *richten* ‚igazít' *(Péch)*. Német *-cht* > magy. *-kt:* l. *bakter*.

rolni ‚görgő'. Vasból vagy fából készült kerékszerű eszköz, a siklók és végnélküli kötélpályák kötele fut rajta. V. ö. úfn. *Rolle* ‚gurító' *(Péch)*, helyesebben bajor-osztrák *roln̥*.

rószter ‚pörkölő munkás'. A jelenlegi három pörkölő kemencénél dolgozó munkások neve. ‚Pörkész' *(Szabó)*. V. ö. úfn. *Röster* ‚pörkölő legény' *(Péch, Jankó)*.

rósztmajszter ‚pörkölő mester'. Idősebb munkás, aki a pörkölő kemencénél a munkára felügyel. V. ö. úfn. *Rostmeister* ‚pörkölő mester' *(Péch)*.

sájba (sájbnyi) ‚fordító korong, fordító lemez'. Derékszögben keresztező sinpárnál használják a csille megfordítására. A *sajba* a csillével forog, a *plattnyit* (l. ott) pedig a *slipperhez* (l. ott) rögzítik. ‚Tárcsa' *(Szabó)*. *Veith* szerint az, ami nálunk a *rolni* (l. ott): „Scheibe, die runden Höltzer über den Schacht auff dem Stege, darauf das Berg- oder Göpel-Seyl gehet". V. ö. úfn. *Scheibe* ‚korong, tárcsa' *(Péch)* és a bajor-osztrák *šāi̯m*.

sakta ‚akna'. Függőleges vagy majdnem függőleges a föld színéről a föld belsejébe „hajtott' előhajtás. ‚Akna' *(Szabó), sott:* egy a bányába levezető akna *(Jankó)*. „Ein von der Erdoberfläche aus entweder senkrecht, oder stark geneigt in die Tiefe geführter Grubenbau von viereckigen, rundem

oder vieleckigem Querschnitte *(Veith).* V. ö. úfn. *Schacht* ‚akna' *(Péch).* A szóvégi *-a-*ra l. *cëha.*

sárol ‚kiváj, öblösít'. A *stömp* (l. ott) tetejét völgyszerüen kivájni, hogy a *kopni* (l. ott) ráfeküdjék. Továbbá: *sárolni* a *stemplit* ‚a támfát megfaragni'. Pécs vidékén ismert. *(Szeőke).* „Ein Einschnitt in ein Holzstück bei der Zimmerung um ein anderes Holzstück einzulegen und beide dadurch um so fester mit einander zu verbinden; Schar, der Einschnitt an den Trag-Stempeln" *(Veith).* V. ö. úfn. *Schar* ‚bevágás'. *Péch* nem jegyzi fel.

síbol ‚csillét tól'. Ha a bányacsillét egy ember tólja. V. ö. úfn. *schieben (Péch).* A denom. igeképzővel. L. *nógrajzol.* V. ö. még *Melich-Lumtzer* 235. l.

sikta ‚műszak'. A szónak több jelentése van: 1., a kőzet *siktában* (rétegekben) fekszik, azért a bányász *siktára* (műszakra) megy; 2., a bányász a naponta munkában eltöltött időt *siktának* (műszaknak) nevezi. Ezért mondják, hogy „Cirbusznak 20 *siktája van*", azaz „Cirbusznak 20 rendes műszakja van"; 3., ha azt mondják *sikta van* vagy *csináljunk siktát,* azt jelenti, hogy a munkát abbahagyják. V. ö. úfn. *Schicht* ‚munkaszak' *(Péch), sikt,* műszak'. Pécs környékén *(Szeőke);* ‚réteg, műszak' *(Szabó).* A „Schicht"-re vonatkozólag teljes és kimerítő felvilágosítást ad *Veith* idézett munkájában. Itt csak egy kis bányászdalt idézünk:

„Kameraden machet Schicht!
Lasst Fäustel, Bohrer nun,
das klingende Gezäh,
lasst eure Arbeit ruhn.
Schicht! Schicht, ertönet es
in allen Grubenbauen."

slajfol ‚csúszik' (t. i. a kerék). Ha a sin nedves, akkor a kerekek csúsznak. V. ö. úfn. *schleifen* ‚csúszva dörzsölni' *(Péch).* V. ö. még *Melich-Lumtzer* 237. l.

smírmányos ‚kenőember'. Csapágykenő, ki a csillecsapágyakat olajjal tölti meg. Helyi szó. *Péch* nem jegyzi fel. V. ö. úfn. *Schmiermann.* Német *-mann* > magy. *-mány;* l. *cimërmány.*

solnyi ‚szállító kas'. Nagy szállító kocsi különleges nagy „kassal". Ez is helyi jellegű. V. ö. úfn. *Schale,* bajor-osztrák *šoln* ‚csésze, kosár' *(Péch),* „Die Bremsberge sind bei geringer Flötzneigung zur unmittelbaren Förderung der Wagen eingerichtet, während auf den stärker einfallenden Flötzen mit *Schalen* oder Gestellen gefördert wird" *(Veith).*

spiccájzni ‚hegyezett vasék'. Vastag, egyik végén hegyezett vasék, mely a nagy kőzetdarabok aprítására szolgál. A bányász a vaséket bakóval veri bele a nagy darabba és ezáltal elrepeszti. V. ö. úfn. *Spitzeisen* ‚ék' *(Péch).* Az összetétel első része több jelentésben ismerős: *espice* (Palóczság: Nyr. 21 (1892), 362. l.; *ispicc* i. h. 19 (890), 504. l.; *cigarettenspitz, spicc* ‚acies fastigium, vertex', NySz.). Úfn. *-z, -tz* > magy. *-c, -cc:* bajor-osztrák *Scherzel* > magy. *sercli;* német *Beizer* > magy. *pecér (Melich-Lumtzer* 291. l.).

sprajcol ‚megtámaszt'. A *stömpöt* (l. ott), vagy magát a *ládholcot* (l. ott) és *kastócot* (l. ott), de általában a bányaácsolatot kitámasztani, ha nagy a nyomás. ‚Támasz' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Spreitze* = támfa *(Péch), Spreuze (Göpfert),* „Thürstockzimmerung, durch starke Spreitzen unter der Kappe verstärkt" *(Veith); isparác* ‚feszítőfa, mellyel a létrát a sziklafalhoz erősítik' *(Jankó),* v. ö. még *sprác (Melich-Lumtzer* 241. l.). Nálunk az igealak használatosabb.

spurganc ‚nyomkarima'. A csille kerekének felhajlított pereme, mely a kocsit biztosítja a gyors kisiklás ellen. V. ö. úfn. *Spurkranz* ‚nyomkarima' *(Péch).* Az összetétel első része változás nélkül került át. A mássalhangzócsoport egyik tagjának kiesésére l. *gruncol.*

srámol ‚résel'. Inkább kőszénbányában használatos. Két különböző értékű telepszén közül a választó réteget kiréselni. „Schram ist der Raum, so zwischen dem Gestein und Ertz gemachet wird" *(Veith).* V. ö. úfn. *schrämmen* ‚réselni' *(Péch, Szabó),* valószinüleg bajor-osztrák közvetítéssel. Főnévből képezve a denominális igeképzővel. Változata: *srámolni ~ srémolni:* Pécs és Esztergom vidékén ismerős *(Szeőke); srámlyuk* ‚Schrammloch', *Melich-Lumtzer* 241. l.

srënkol ‚Az elcsorbult fürész fogait keresztirányba hajlítgatni'. V. ö. úfn. *schränken* ‚fürészfogat hajlítani' *(Péch). Veith*nél egészen más jelentése van: schrank von schränken,

aufschichten. Ein jeder Stoss ist von drey, meist vier Klüfften oder Scheiten, die auff einander geschränket werden.

sróf ‚csavar'. Két tárgy összeerősítésére szolgál. V. ö. úfn. *Schraube (Péch),* erdélyi szász *srauf, (Melich-Lumtzer* 242. l.); *soróf* (Hunyad megye: Nyr. 22 (1893) 359. l.; *sróf, srófos* ‚csavaros' mit Schrauben versehen). NySz.

standba lenni ‚létszámban lenni'. Csak az a munkás mehet siktára (l. ott), aki standban van. V. ö. úfn. *Stand* ‚állás' *(Péch).* A katonai nyelvből származik.

stanga ‚feszítő rúd'. Hosszú **vasrúd, mellyel** nagy vaskődarabokat feszítenek. V. ö. úfn. *Stange* ‚rúd' *(Péch).* A szóvégi *-a*-ra l. *cëha.*

stóc ‚sinkötés'. Két sinvég összekötésének helye; az összekötést *lasnyi*-val (l. ott) végzik. V. ö. úfn. *Stoß. Veith* a *stóc*-nak nagyon sok jelentését ismeri: „Die seitliche Begrenzungsfläche eines Grubenbaues; Bohrlochstoss; Schachtstoss, Abbaustoss" Továbbá: *stossen:* bei der Grube H. stiessen 2 Hundestösser mit den dortigen Ungarischen Hunden auf 4-500 Lochter Länge unter Tage in einer 8 stündigen Schicht ½ Schoch Kübel Gänge *(Veith).* V. ö. még úfn. *Schienenstoss* ‚sinvég' *(Péch).* Szóvégi úfn. *-s* > magy. *-c:* német *Platteis* > magy. *plattajc;* német *Atlas* > magy. *atlac (Melich-Lumtzer* 299 l.).

stolna ‚táró'. A föld felszínéről szintesen előhajtott bányaművelés, mellyel az érc előfordulását tudják meg. Szolgál még vízlevezetésre, és mint átjáró táró, ezen keresztül közlekedik az elektromos szállító vonat. ‚Tárna' *(Szabó).* „Ein in horizontaler Richtung von der Erdoberfläche aus in das Innere des Gebirges geführter bergmännischer Bau. etc." *(Veith).* V. ö. úfn. *Stollen* ‚tárna' *(Péch).* A szóvégi *-a*-ra l. *mitla.* Változata: *istoj:* ‚horizontális akna' *(Jankó; Melich-Lumtzer* 141. l.).

stömp ‚támfa'. Földalatti bányaművelésnél a bányaácsolat két oldalgerendája, melyeken a *kopni* (l. ott) nyugszik. ‚Czölöp' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Stempel* ‚támasztó oszlop' *(Péch).* Tordában is így ismerik *(Jankó); stömp* ‚földbe bevájt fadarab' (TSz.), *stömpöly, stempely, stömp* ‚Stock, Prügestempel' (NySz), bajor-osztrák területen: *Stempel* ~ *Stöm-*

pel, Stempl, a cipszereknél: *Stempel ~ stomp (Melich-Lumtzer* 244. l., *Thienemann* 100. l.).

strëka ‚vágat' *(Szeőke:* ‚vágat' *Strecke).* Földalatti előhajtás, mely a *stolná*-hoz hasonló. Ettől abban különbözik, hogy sohasem torkollik a föld felszínére. Rendszerint valami földalatti elágazás. *(Göpfert).* „Ein Grubenbau, welcher in seiner Länge mehr einer horizontaler Richtung folgt und in der Regel nicht von der Erdoberfläche, sondern von einem anderen Grubenbaue aus angelegt ist *(Veith).* ‚Táv' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Strecke* ‚járat, vágat' *(Péch).* Szóvégi *-a*-ra l. *cëha.*

stróc ‚munkahely, pászta' *(Szabó); strósz* (Diósgyőrben, *Szeőke).* Nálunk a munkahelyre leggyakrabban használt kifejezés. Rudabányán a vasérctermelés külszini bányaműveléssel történik. A lépcsőzetesen emelkedő szinteken vannak a munkahelyek, *stróc*-ok. „Strasse, Strosse; ein stufenförmiger Absatz in einem Grubenbaue, der bei der Inangriffnahme des Baues stehen bleibt, später aber nachgenommen wird" *(Veith).* V. ö. úfn. *Strasse* ‚út, pászta' *(Péch),* bajor-osztrák *štoss.* Német *-s* > magy. *-c*-re l. *stóc.* Lehet a buléner *štros* ‚Strasse' szóból is magyarázni.

stufa ‚szakjegy'. Nálunk csak ezt a jelentését ismerik. A bányamérnök által a kőzetbe, ritkán az ácsolatba tett jelzés, melytől az előhajtás haladását le lehet mérni. Rendszerint *slusz*-kor (l. ott) történik ez a lemérés. ‚Törék, jegy' *(Szabó).* ‚Kristályos ásványdarab' (Felsőbánya vidékén, *Szeőke).* „Stufe, Stuffe: 1., ein Stück Gestein; 2., ein von einem Markscheider oder Bergbeamten in das Gestein eingehauenes Zeichen; Stuffe, ein Zeichen im Gestein" *(Veith).* V. ö. úfn. *(Geding)stufe* ‚szakmányjegy' *(Péch).* A szóvégi *-a*-ra l. *cëha.*

sturcpad ‚rakodó'. Kiépített döntőpadozat a vasútállomáson, ahol a csillékből állami kocsikba döntik az ércet. A csille oldalajtaját kinyitják, a csillét oldalt megdöntik, s a vasérc szinte magától hull a kocsiba. A döntő munkát végző munkások *handlédrit* (l. ott) viselnek. ‚Zuhtér' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Sturz* ‚omlás' *(Péch).* Zalatnán előfordul ilyen alakban is: *styurc* (Nyr. 13 (1884), 238. l., TSz., *Szeőke).* Helyi szó.

sturcál ‚dönt'. A vasércet a csilléből állami kocsiba dönteni *(Szabó).*

sturcmajszter ‚aki a sturcpadon felügyel'. V. ö. úfn. *Sturzmeister. Péch* nem jegyzi fel. Helyi szó.

trokni ‚ércteknő'. Vastag pléhteknő, mellyel az ércet a csillébe rakják. ‚Teknő' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Trog* ‚teknő' *(Péch).*

ulma ‚bányaoldal'. A táró vagy a vágat oldalfalai. V. ö. úfn. *Ulm* ‚oldal, mart' *(Péch),* ‚oldal' *(Szabó).*

vagony ‚vasuti kocsi'. Nagy állami vasuti kocsi, amelybe a bányacsilléből az ércet döntik. V. ö. úfn. *Waggon* ‚vasuti kocsi' *(Péch).* Német *-n* > magy. *-n, -ny:* l. *hornyista.*

vëkszli ‚váltó'. Meg kell különböztetni a rendes váltótól; ennek u. i. *hébli*-je (l. ott) van. A *vekszli*-nek héblije nincs s a sinnyelvet a *slipperhez* (l. ott) rögzítik. V. ö. úfn. *Wechsel* ‚váltó' *(Péch). Német -el* > magy. *-li:* l. *arslédri.*

vëkszol ‚a csillét megszegni'. Ahol rendes váltó helyett *vekszli* (l. az előbbit) van, ott a csillét meg kell szegni, hogy helyes irányban fusson. V. ö. úfn. *Wechsel* + ol denom. igeképző.

vitla ‚Haspel'. Legegyszerűbb szállítóberendezés: fahenger, melyre kötelet csavarnak. Ennek végére a csillét kapcsolják. V. ö. úfn. *Wiede. Péch* nem említi; *vitla:* „Reis zum Binden, Flecken" (NySz); bajor *widl* „Wiede, aus Baumästen gedrehtes Band". Az eredeti szóvégen valószinüleg *li* volt közvetlenül az átvétel után; a *-la* szóvég bizonyára szláv közvetítés hatása *(Melich-Lumtzer* 262. l.).

vógléc ‚szintező léc'. Egy 2—4 m hosszú, 10 cm széles egyenletesen legyalult léc. Ha a vízmértéket (libella) ráhelyezzük, a vágatok emelkedését vagy esését mutatja. Tárnák és vágatok előhajtásánál nélkülözhetetlen. V. ö. úfn. *Waage* ‚szintező' *(Péch), Waagleiste* ‚szintezőléc'.

zënkli ‚függély'. Zsinóron függő ólom vagy vasdarab. Nemcsak függőleges sík meghatározására szolgál, hanem párosan egymás mellé akasztva valamely hajtandó vágat irányát is mutatja. V. ö. úfn. *Senkel* ‚ólmos zsinór' *(Péch).* Német *-el* > magy. *-li:* l. *arslédri, dekli.*

zënkol ‚függélyez'. A függélyes után irányítani.

zajberol ‚ércet válogat'. Az ércet kézről-kézre adják, ahol a csille messze van a vájvégtől. *Zóborol* (Felsőbánya vi-

dékén *Szeőke).* ‚Takarint' *(Szabó).* V. ö. úfn. *saubern, säubern* ‚takarítani' *(Péch).* Német *au* > magy. *a, aj:* német *Mauerbank* > magy. *majerpank (Melich-Lumtzer* 283. l.); német *äu* > magy. *aj:* német *säubern* > magy. *zajber-ol.*

zsomp ‚vízgyűjtő'. Bemélyedés a bányában, különösen az akna legmélyebb része, ahova a vizet összegyűjtik és a felszinre szivattyuzzák. „Eine in einem Grubenbaue hergestellte Vertiefung zur Ansammlung der Wasser; insbesondere bei dem Ablaufen eines Schachtes der jedesmalige tiefste Theil, in dem die Wasser sich sammeln" *Veith);* ‚habzó' *(Szabó).* V. ö. úfn. *Sumpf (des Schachtes)* ‚aknafenék' *(Péch);* cipszer *zomp, somp,* cseh *žumpa, žomp (Melich-Lumtzer* 267. l., *Jankó).* Német *s* > magy. *zs:* német *Sack* > magy. *zsák;* német *Sackmann* > magy. *zsákmány. (Melich-Lumtzer* 276. l.). Német *u* > magy. *o:* német *Turnier* > magy. *tornir;* német *Buck* > magy. *bók (Melich-Lumtzer* 282. l.).

b.) *Buléner jövevényszavak.*

Az előző fejezetben már rámutattam a dobsinai eredetű német bányászoknak bányászati szaknyelvünk szókincsének kialakításában jutott szerepére. Most mielőtt a buléner közvetítéssel átvett szavak etymológiáját elkezdeném, szükségesnek tartom e különleges német nyelvjárás jellemző hangtani sajátságait néhány mondatban összefoglalni.

„A dobsinai nyelvjárás középnémet jellegű keveréknyelvjárás, melynek eredetét a keleti frank, közelebbről az érchegységi nyelvjárás területén kell keresnünk."[3] Dobsina (németül: *Dobschau,* a nyelvjárásban *Topša)* Gömörmegye északi részén fekszik és a megye egyetlen német települése. Lakóit a szepességi és meczenzéfi németek *bulénerek*-nek *(boléner*[4]*)* nevezik. A város alapítását 1326-ra teszik. Ettől az időtől kezdve a bevándorolt németek, mint szorgalmas bá-

[3] *Mráz* Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás, Budapest, 1909, 121. l.

[4] A *boléner* szó a *welcher* vagy a *was für einer* névmások nyelvjárási alakjának elferdítése. *Méga* Samu, Dobsina bányászata a 19. században, BKL. 35 (1902), 344., 373. ll.

nyászatot üző nép mindmáig fennmaradtak. A mult század 80-as éveiben, amikor a bányászat Dobsinán lehanyatlott, nagyobb csoportokban vándoroltak Rudabányára, ahol az újonnan megindított vasércbányászat épen virágzásnak indult. A német tulajdonban lévő bányavállalat szívesen alkalmazta a szorgalmas és mesterségét jól értő dobsinai bányászokat. Számuk egyre emelkedett úgy, hogy a bányatelepnek általuk lakott részét „Kis-Dobsinának" nevezték el. A trianoni béke Dobsinát az anyaországtól elszakította. Ezért az anyaországban maradt dobsinaiak 1926-ban Rudabányán tartottak nagy találkozót és ünnepelték meg elszakított szülővárosuk alapításának 600 éves évfordulóját.

A dobsinai nyelvjárásra jellemző hangtani sajátságokat *Mráz* Gusztáv alapján[5] a következőkben foglalhatjuk összsze:

Túlnyomó számmal vannak a zárt hangok; jóformán minden kfn. hang egy vagy két fokkal zártabb lett. Jellemző mindenekelőtt az *a*-nak labiálizálódása (> *o, ō)* és az *o* megnyúlása (> *ō)*. Evvel szemben áll az *ö* és *ü* illabiálizálódása *(ö > e; ü > i)*. Gyakori a diphtongusok monoftongilázálódása és a monoftongusok diftongizálódása. Ez utóbbi különösen *r* előtt következik be: kfn. *kern* > buléner *kearn;* kfn. *berc* buléner *peak.*

A mássalhangzók sokkal kevesebb változáson mentek keresztül, mint a magánhangzók; a legtöbb kfn. mássalhangzó megmaradt a dobsinai nyelvjárásban. Pl. régi sajátságunak vehetjük, hogy kfn. *w* helyén következetesen *b* áll, ami a középkorban a bajor nyelvjárásban általános volt. E sajátságot a dobsinaiak máig megtartották. Szintén régi sajátsága a nyelvjárásnak szókezdő *p- b* helyett. A szóvégi *r* Dobsinán tisztán és erősen hallatszik, a szóvégi kfn. *-s* > *z* lesz.

bóg (l. **vóg**) ‚alátétfa'. Kemény fadarab, melyet a bányász a *stanga* (l. ott) alá tesz, mikor nagy vaskődarabot akar lefeszíteni. Tulajdonképen emelőt csinál. V. ö. buléner *bóg,* úfn. *Waage.* Idetartozik: *bógol* ‚sziklát a *bóg*-gal lefeszít'.

cinder ‚gyujtózsinór'. Könnyen égő, hosszú zsinór. Egyik végét a *kapszlihoz* (l. ott) erősítik, a másik szabadon

van. Ez utóbbit meggyujtják. Amíg a zsinór leég és a *kapszlit* felrobbantja, addig a bányászok biztonságba helyezhetik magukat. „Diejenige Vorrichtung, mittels welcher bei dem Bohren und Schiessen die Entzündung der Ladung in dem Bohrloche herbeigeführt wird" *(Veith)*. V. ö. buléner *ts in der* < úfn. *Zünder*. A bul.-ben nincs *ü*, helyette rendszerint egy *i* van. Pl. kfn. *hübel* > buléner *hibl;* kfn. *mül* > buléner *mil*, kfn. *über* > buléner *iber* stb. (v. ö. *Mráz* 38. l.), *czinda:* Pécsen és környékén *(Szeőke)*.

fájront ‚szünnap'. Olyan nap, amikor nem dolgoznak, de általában minden műszak utáni időt így hívnak. Dobsinán a szünnap előestje. V. ö. úfn. *Feierabend* ‚munkaszünet' *(Pech)*, buléner *fajərōbṃt (Mráz* 26. l.). Mássalhangzós csoportnál kiesik az egyik tag: l. *gruncol*.

fëdrol ‚szállít'. A kitermelt ércet rendeltetési helyére szállítani. „Fördern heisst das Ertz, Gänge oder Berg aus der Grube zu Tag aus oder in der Grube fortschaffen. etc." *(Veith)*. V. ö. buléner *fēdern*, úfn. *fördern; féderolni* (Pécs és Esztergom vidékén).

fëlëzolás ‚rendelés'. Tulajdonképen reggeli névsorolvasást jelent a műszak megkezdése előtt. Bányásznyelven mégis „rendelés", mert névolvasáskor a munka végzésére nézve is adnak rendelkezést. Ha a bányász a névsorolvasásnál nincs jelen, az nap nem dolgozhat. „Die Bergarbeiter vor dem Einfahren und nach dem Ausfahren namentlich aufrufen" *(Veith)*. V. ö. úfn. *verlesen* ‚felolvasni a névsort' *(Pech)*, buléner *fəlézn̥*.

filbank ‚érctartó, rakodor' *(Szabó)*. Hegylejtőn épített beton teknő, melynek alsó részét csapóajtókkal látják el. A vasércet a *filbank*-ba döntik. Mikor megtelik, akkor a tolózárt kinyitják és a vasérc az alatta levő iparvasút kocsijába hull. Ma már ezt nálunk nem használják, mióta a MÁV.-pályát kiépítették. „Fülort ist ein weit raum in der gruben gebrochen, darein man ärtz und berg stürtzt" *(Veith)*. V. ö. úfn. *Füllbank* ‚rakóodor' > buléner *filbank*.

fosznung ‚anyagvételezés'. Különbséget kell tenni *faszolás* (l. ott) és *fosznung* között. *Fosznung*-on a munkások robbantószert, kosarat, csákányt és egyéb a munkához szükséges eszközt értenek. Ezeket a *magazinban* vásárolják és ma-

guk fizetik. Eredete homályos. V. ö. buléner *fosn̥* > mhd. *fazzen.*

gracfiliár ‚alügyelő'. Selmeci eredetű szó. A bányászati iskolából kikerült fiatal aknász első ügyeletes szolgálata. Feladata a szerszámokat a helyrerakásnál számon tartani. „Ein Aufseher bei der Förderung" *(Veith).* V. ö. úfn. *Kratzenfüller* ‚alügyelő, alőr' *(Péch); garac* ‚bányászszerszám, melyet a bányászpor összegyűjtésére használnak' (TSz., *Melich-Lumtzer* 112. l.). Német *k-* > magy. *g-:* német *Grünspann* > magy. *krispám;* német *Kibitz* > magy. *gibic (Thienemann* 107. l.; *Melich-Lumtzer* 274. l.). Az *-r* következtében az úfn. *-füller* > buléner *-filear* > *-filiar.*

hájer ‚vájár'. A tulajdonképeni bányász, aki az érc lazítását, termelését és szállítását és az egyéb földalatti munkát végzi. „Ein Häuer ist ein Bergmann, welcher auf den Gesteine arbeitet, und mit Schlägel und Eisen die Gänge auszurichten, zu verschrämmen und zu gewinnen suchet" *(Veith).* V. ö. buléner *hājər* < kfn. *houwer* ‚Hauer, vájár' *(Péch). (Mráz* 28. l.). Alakváltozata: *hevér* (NySz.). A magyaros alak valószinüleg Selmecbányáról terjedt el *(Melich-Lumtzer* 135. l., *Szeőke).*

íbersikta ‚túlóra, pótműszak'. Ha a munkás a szabályszerű munkaidő után tovább dolgozik, akkor pótműszakot kap. V. ö. buléner *iber* < úfn. *über.* L. még *sikta.*

lëjárhájer ‚segédvájár'. Fiatal, tapasztalatlan bányamunkás, ki egy idősebb bányásszal együtt dolgozik, hogy tőle tanuljon, *vájanc (Szabó),* úfn. *Lehrhauer* ‚vájársuhanc' *(Péch).* V. ö. buléner *learhājər.*

lígof ‚jószerencsét'. Az általánosan ismert bányászköszöntés: *Glück auf* ‚áldást' *(Szabó).* „Dieses weiss jedermann, dass dieses Glückauff die gemeine und gewöhnliche Grusses-Formul der Bergleute ist, wenn sie sowohl uff denen Zechen als anderswo aussen denenselben einander begegnen" *(Veith).* Úfn. *Glück auf* ‚jószerencsét' *(Péch).* V. ö. buléner *glik ōf! (Mráz* 38., 40. l.). Szókezdő mássalhangzós csoportból az első tag elmarad: l. *spurganc* stb.[6]

[6] „Glück auf!" eredetére és elterjedésére érdekes adatokat találunk *Veith* szótárában: „Glück auff!" ist der Bergleute gewöhnlichster

lót ‚láda' (dinamitosláda). Egyszerű faláda, melyben a dinamitot szállítják. V. ö. úfn. *Lade* buléner *lōt.*

pëjak ‚meddő'. Nemcsak olyan kőzet, amelyben vasérc nincs, hanem az ércet fedő meddőnek is a neve. Gyakran hallani: „Cirbusz pëjak kettő", azaz Cirbusz a második csillét meddővel *(pëjak)* rakta meg. Ezt a felvigyázó jegyzi föl egy noteszbe. „Tauber Berg in der Regel nur in der Mehrzahl. Die Berge: durch bergmännischen Betrieb losgetrenntes oder dabei abgefallenes Gestein, welches keine nutzbaren

Gruß. Und würden sie es sehr übel empfinden, wenn einer sagen wollte: *Glück zu!* Indem die Klüfft und Gänge sich nicht *zu-* sondern *auffthun* müssen." „Glück auf" eszerint az „Ich wünsche Glück auf, daß die Gänge sich Dir aufthun!" „Glück schließe Dir sich auf" (az érces erek nyíljanak meg számodra) — összevonásából keletkezett. Hogy a bányászok a „Glück zu" köszönésével szemben bizonyos babonás előítélettel viseltettek, kitűnik *Grimm* Jakab „Deutsche Mythologie" c. művéből: „In den Bergzechen soll man nicht sagen „Glück zu", sondern „Glück auf" es fällt sonst das Gebäude ein." A köszönésforma nem is olyan régi, mint általában gondoljuk. A 16. századi bányászirodalom nem ismeri: sem a „Sareptá"-ban, sem pedig a „Bergbüchlein"-ben (1534) nincs róla említés. Csak a 17. sz. végén (kb. 1680 tájától kezdve) lett ez a köszönés általában ismeretes és közhasználatú. Ennek megfelelő magyar köszöntés a „Jó szerencsét!" pedig csak néhány évtizedes multra tekint vissza. Több köszönésformát kíséreltek meg nálunk népszerűvé tenni. Első formája az „áldás, szerencse" volt. Később „Szerencse föl" volt használatban, mígnem 1894-ben az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egylet Péch Antal indítványára a „Glück auf" és ennek magyar fordítása helyett a „Jó szerencsét!" fogadja el (BKL. 27 (1894), 115. ll.). Bár ez a köszöntés népszerű lett, mégis voltak ellenzői (BKL. 27 (1894), 151., 186. ll.). Szerintük ez az oláh „Norok Bun" magyar fordítása. Érdekes adatot közöl a „Jó szerencsét!" eredetére vonatkozólag *Téglás* Gábor (BKL. 35 (1902), 184. ll.). Tudvalévő, hogy a rómaiaknak Dáciában virágzó aranybányáik voltak. Zalatna közelében a római bányászok a bányaszerencse istennőjének, a „Fortuna Salutaris"-nak oltárt emeltek. Ezt 1902-ben találták meg. Ebből kiindulva Téglás a következő eredményre jut: „A római bányászok „Fortuna Salutaris"-hoz fohászkodva kezdtek a munkához. A napjainkban közkeletű „Jó szerencsét" igazi eredetijét tehát nem annyira a „Glück auf!", mint a „Fortuna Salutaris" képezi s ezt tanulhatták el a rajnavidéki és noricumi germán bányászok, akiknél a római élet emlékeit nem érte olyan elementáris erővel a népvándorlás fergetege, mint nálunk Dáciában." Az oltárt és a szobrot rézletesen tárgyalja *Téglás* Gábor (BKL. 37 (1904), 544., 798. ll., Arch. Ért. 35 (1902) 7—22. ll.).

Mineralien enthält; taubes Gestein" *(Veith).* V. ö. buléner *pɐɐk,* úfn. Berg. A *-j-* csak hiatuspótló: *lead* > *lejad, leány* > *lejány* stb.

pinlok ‚gyámlyuk'. Kis lyuk a kőzetben, ahova a *stömpnek* (l. ott) alsó végét állítják. V. ö. buléner *pinlox* úfn. *Bühnloch* ‚gyámlyuk' *(Péch).* Német *-ch* > magy. *-k:* l. *ampruk.* Idetartozik még: *pinlokstanga* ‚gyámlyukvéső'. Két végén ellentétes irányba hajlított vasrúd, mellyel az említett lyukat ássák és a *stömpöt* kitámasztják. „Bühnlöcher werden ins Gestein gehauen, dass die Stempel darinnen gewiss liegen, und gewiss weichen können" *(Veith).* V. ö. buléner *pinlok* + *stanga,* úfn. *Bühnlochstange. Péch* nem jegyzi fel.

réber Az a munkás, aki „rabló műveléssel" fejti az ércet, a lefejtett, elhagyott táróból az ácsolatot *(stömpöt)* kiszedi, s hagyja a bányát összedűlni. V. ö. úfn. *Räuber,* buléner *rēbər* ‚rabló'. „Nach erfolgten Abbau eines bestimmten Feldes theils die zur Unterstützung der Firste eines Baues angebrachte Zimmerung sowie das an der Firste etwa noch stehengelassene nutzbare Mineral hinwegnehmen und demnächst den Bau zusammenbrechen lassen" *(Veith).*

rótmajszter ‚kerékember'. A földvágót (l. *bagger)* kormányzó, a kereket *(Rad)* mozgató munkás. V. ö. buléner *rōt* ‚Rad'. + rudabányai *majszter* (l. bórmajszter). Úfn. *Radmeister.*

slag ‚szélcső, tömlő'. Erős lenvászonból készült és gummival átitatott cső. A furógéphez a *slaggal* vezetik a sűrített levegőt a bányát behálózó csővezetékből. (l. *luftrohr).* V. ö. buléner *šlāx,* úfn. *Schlauch* ‚tömlő'. Szóvégi *-ch* > *k* ~ *g: (Melich-Lumtzer* 300. l.). A szóvégi *-g* keletkezhetett az elterjedt *ferslag* szó analógiájára is.

slampisz ‚iszapszedőkanál'. Alján szeleppel magától záruló cső, mellyel a kifúrt lyukból az iszapot kiszedik. V. ö. úfn. *Schlammbüchse. Péch* nem jegyzi fel. Az összetétel második tagját a bulénerből magyarázzuk, ahol a kfn. *ü* helyett *i* van.

stén ‚érc'. Nálunk ez a szó a *pëjak*-kal (l. ott) ellentétben vasban gazdag vasércet jelent. Ilyen kifejezésekkel találkozunk: „Cirbusz *stén* kettő", azaz „Cirbusz vájár a második

csille ércet rakta meg". (l. *pëjak).* V. ö. buléner *stēn (Mráz* 30. l.), úfn. *Stein* ‚kő' *(Péch).*

4. *Idegen (német) szavak.*

Az itt következő szavakat hangtani változás nélkül vette át bányászati nyelvünk. Itt tehát csak a szavak jelentését kell megmagyaráznunk.

áltermann ‚berakott régi vájat'. Régi fejtés, ahol már nem dolgoznak. „Abgebaute mit Gesteinsmassen ausgesetzte oder eingestürzte Räume in einer Grube" *(Veith).* V. ö. úfn. *Alter Mann* ‚régi vájat' *(Péch),* ‚ó-vájat' *(Szabó).*

bagger ‚földvágó'. Hatalmas gőzgéppel, újabban villany erővel hajtott gép, mellyel az ércet fedő anyagot távolítják el. V. ö. úfn. *Baggermaschine* ‚kotrógép' *(Péch).* Közismert technikai műszó: „Maschine zum Ausschöpfen des Sandes und Schlammes aus einem Gewäster" *(Kluge* EtWb.[7]) Magyarban szintén ismert: *báger* (EtSz.).

bléhung ‚duzzadás'. Ha a kőzet vizet kap, megduzzad. Nem mindegyik kőzet. Pl. a vadkő nem, de a *rikacs* (l. ott) igen. V. ö. úfn. *Blähung* ‚puffadás'.

brëner ‚égő'. Az olajmécses vékony gyapjuszerű bele. Úfn. *Brenner* ‚lángzó' *(Péch).*

brëmz ‚sikló'. Eredetileg csak a ‚féket' jelentette, amelylyel a *kutyát* (l. *hunt)* lefékezték. Ma két, egy felső és egy alsó szintet összekötő hegyi vasútat értenek rajta. Rendszerint kétvágányú. Úgy hozzák mozgásba, hogy a völgynek lefelé menő teli csillék súlyuknál fogva a hegynek felfelé menő üres csilléket felhúzzák. „Bremsberge sind Verbindungen zweier Sohlen, meist in der Fallrichtung der Lagerstätte, zuweilen aber auch diagonal und selbst auch im Gestein ausgeführt, in welchen gewonnene Massen von oberen Sohlen zu einer tieferen mittelst Bremsvorrichtung und Schienengeleisen gefördert werden" *(Veith).* Úfn. *Bremse* ‚fék' *(Péch),* ‚dörzsmű' *(Szabó).* Idetartozik: *brëmzol* ‚fékez'.

dam ‚gát'. A szénbányában a tüzet korlátozzák, nálunk a vizet vezetik el vele. Úfn. *Damm* ‚töltés, gát' *(Péch).* „Ein aus Holzwerk, Steinen, hergestellter theilweiser oder vollstän-

diger Verschluss einer Strecke um das Einströmen von Wassern zu verhindern" *Wasserdamm (Veith).*

ding ‚szakmány'. A bányaigazgató személyes látogatásai alkalmával a munkásoknak közvetlenül jelöli ki az elvégzendő munkát és az érte járó díjat: azaz szakmányt ad. Úfn. *Ding, Geding* ‚szakmány' *(Péch),* „Gedinge, Vertrag zwischen Arbeits-(Geding)geber und Arbeiter (Gedingnehmer) über eine bergmännische Arbeit, wobei nur die Leistung, nicht die zu der Arbeit erforderliche Zeit in Betracht kommt" *(Göpfert).* „In Bezug auf die Arbeit und den Lohn bestehen auf den Bergwerken zweierlei Verhältnisse, entweder wird der Arbeiter nach der Zeit, nähmlich nach einer gewissen Anzahl Stunden, die man Schicht nennt, abgelohnt, oder er erhält seinen Lohn für eine in quanto et quali bestimmte Arbeit, ohne Rücksicht auf die Zeit, die er damit zubringt. Jenes ist die Schichtenarbeit, dieses aber die Arbeit nach den Gedinge" *(Veith).* Idetartozik: *dingël* ‚szakmányt ad'.

dinamit ‚dinamit'. A kőzet repesztésére használt robbantó anyag. A dinamitot Nobel Alfréd nevezte el 1867-ben (EtSz.)

figurant ‚mérésnél segédkező ember'. Rendszerint értelmesebb munkás, aki a mérési műszereket viszi és a mérésnél segédkezik. Úfn. *Figurant* ‚mérősegéd, jelző' *(Péch).*

first ‚főte'. A bánya teteje, fedele, ellentétben a talajjal, mely a bánya alját jelenti. „Die obere Begrenzungsfläche eines Baues *(Veith).* Úfn. *First* ‚föntje, teteje' *(Péch),* főte, tetőd' *(Szabó).* A szó Erdélyben a következő alakban volt ismeretes: *fést* ‚a bányába vezető út teteje' *(Jankó).*

flúder ‚vízgát, vízduzzasztó'. Az aknában a víznek egy helyre való duzzasztása. Úfn. *Fluder* ‚vízcsatorna' *(Péch),* vízlecsapoló' *(Szabó).*

fórsusz ‚előleg'. A megállapított fizetésnap előtt felvett összeg, melyet a munkás indokolt esetben kaphat. ‚Előlegezés' *(Szabó).* Úfn. *Vorschuss* ‚előleg' *(Péch).*

gang ‚ér, telér'. Vasérccel töltött közetér. „Eine plattenförmige Minerallagerstätte in Form eines ausgefüllten Spaltenraumes, welche das Gebirge, in dem sie vorkommt, nach allen Richtungen hin durchschneidet und später entstanden ist, als das sie umschliessende Gestein" *(Veith).* Úfn. *Gang*

‚telér' *(Péch, Szabó)*. Általános és sokféle jelentésben átvett német kölcsönszó *(Melich-Lumtzer* 112. l.).

gëcéhe[7] ‚szerszám'. A bányász munkaközben használt minden szerszámának neve. Úfn. *Gezähe* ‚szerszám' *(Péch)*.

gëszënk ‚ereszke, lejtakna'. A mélységbe ereszkedő akna. Úfn. *Gesenk* ‚ereszke' *(Péch, Szabó)*.

kísz ‚kovand, kovacs, kénkovand' (pirit). Fémszerű ásvány. Úfn. *Kiess* ‚kvarc, kova' *(Péch)*.

kverslág ‚keresztvágat'. Két földalatti vágat merőleges találkozási helye. Úfn. *Querschlag* ‚keresztvágat' *(Péch)*. „Ein unter rechtem Winkel auf die Längenrichtung einer Lagerstätte getriebener Schlag *(Veith)*.

ládholc ‚rovátfa, széldeszka' (l. *kastóc)*. A támfa *(stömp,* l. ott) és a bányaoldal közé helyezett deszka, amely a töredék behullását akadályozza meg. Úfn. *Ladholz* ‚bélésdeszka' *(Péch)*, ‚bélfa' *(Szabó)*.

láger ‚csapágy; fekvet'. Első jelentése ‚csapágy', melyben a csille kerekeinek tengelye forog. *(csapágy* ‚Pfanne, Lager' *Szeőke)*. Második jelentése: „Eine Lagerstätte vom gleichen Streichen und Fallen mit den Schichten des Gebirgesteins" *(Göpfert)*. „Lager und Flötze sind beide, wie die Gänge plattenförmige Lagerstätte, jedoch von gleichem Streichen und Fallen mit den Gebirgsschichten" *(Veith)*. ‚Telep' *(Szabó)*.

lígënd ‚fekü'. Az a kőzet, amelyen az érc- vagy széntelep („fekvet") fekszik. A feküneк *hangot* (l. ott) az ellentéte. „Diejenige Gebirgsmasse, welche unmittelbar unter einer nicht senkrecht einfallenden plattenförmigen Lagerstätte liegt, deren Unterlage bildet" *(Veith)*. Úfn. *Liegend* ‚fekü' *(Péch)*.

magazin ‚raktár'. Rendszerint kőház, hol a szerszámokat tartják. Úfn. *Magazin* ‚tárház' < francia *magazin.*

maródi ‚beteg'. A beteg vájár, aki munkára nem tud megjelenni, *„maródit* jelent", azaz beteget jelent. A katonanyelvből került át. Ez a *(maródi)* fr. *maraud* átvétele s valószinüleg a harminc éves vallásháború idején került a német katonanyelvbe. *(Melich-Lumtzer* 179. l.).

muter ‚anya, csavaranya'. A csavarnak az a része, melybe a csavarorsót csavarják. Úfn. *Mutter* ‚anya' *(Péch)*.

[7] Hangsúly az első szótagon.

nit ‚szegecs'. Egyik végén lapos fejjel ellátott szög. Ezzel két fémet erősítenek egymáshoz. Úfn. *Niete* ‚szegecs' *(Péch).*

ort ‚vájvég'. Egy előhajtásnak vagy egy még keresztül nem hajtott tárónak vége. „Überhaupt jeder Punkt in der Grube wo Arbeiten auf dem Gestein stattfindet" *(Göpfert).* „Das Ende eines Grubenbaues, eines Stollens, einer Strecke, eines Schachtes, im Gestein; insbesondere das jedesmalige Ende eines Grubenbaues im Gestein bei der Herstellung dem Betriebe des Baues" *(Veith).* Úfn. *Ort* ‚vájvég' *(Péch).*

páternoszter ‚szállító kanalak'. Gazdaságokban is használt gépek, melyekkel a vizet kisebb magasságra emelik. Lassú mozgást jelent. ‚Vedermű' *(Péch),* ‚láncfuvó' *(Szabó).* „Die Kettenkünste oder Paternosterwerke bestehen aus einer Kette ohne Ende, welche in Bestimmten Abständen Gefässe trägt, dieselben füllen sich unten mit Wasser u. giessen oben aus; es sind dies die s. g. Eimerkünste: Paternosterkünste" *(Veith).*

probírer[8] ‚kémlész' *(Szabó).* Oly szakember, aki az ércek fémmennyiségét kikémleli, kipróbálja. Úfn. *Probierer* ‚kémlész, kémlelő' *(Péch).* Evvel függ össze a következő is:

probirant ‚kémlelde'. Azaz laboratórium, hol „kikémlelik" a fémtartalmat. Úfn. *Probierlaboratorium* ‚kémlő-műhely' *(Péch).* A fenti alak valószinüleg az úfn. *Probieramt*-ból származik. mt > nt részleges regressziv asszimiláció. (dentalizáció.)

puffer ‚ütköző'. A csilléket két alsó végükön rendszerint ütköző lemezzel látják el, hogy a lökést felfogják. Úfn. *Puffer* ‚ütköző' *(Péch).*

raszt ‚szünet'. Ebédszünet déli 12—1 óra között. Ezalatt az egyórai szünet alatt költi el a bányász egyszerű ebédjét, amely többnyire sült szalonnából és kenyérből áll. Olykor felesége hozza ki a bányába a főtt ebédet. Úfn. *Rast* ‚nyugvó' *(Péch),* ‚pörke' *(Szabó.)* Idetartozik: *rasztol* ‚pihen'.

rëszt ‚maradvány'. Ha a munkás a fizetésnél pénzt nem kap (l. *lónung, cetli),* mert a levonások többet tesznek ki, mint egész havi keresete. Ilyenkor mondják: „a bányász *rëszt-*

[8] Hangsúly az első szótagon.

ben maradt". Úfn. *Rest* ‚maradvány' *(Péch)*, ‚hátralék' *(Szabó)*.

sifer ‚pala'. Vékony lemezekre hasadozó kőzet. Úfn. *Schiefer* ‚pala' *(Péch)*, *sifar* ‚kőtörmelék' *(Jankó)*. V. ö. még *Melich-Lumtzer* 235. l.

slusz ‚havi zárlat'. A hónap utolsó munkanapja. Ezen a napon csak fél műszakot dolgoznak (l. *sikta)*. Úfn. *Schluss* ‚zárlat, berekesztés' *(Péch)*.

slipper ‚talpfa'. Rövid, vastag fagerenda. Ezeket egymásután helyezik a föld felszínére és ehhez szögelik a sineket. Úfn. *Schlipper* ‚talpfa' *(Péch)*.

smëlcer ‚olvasztó'. A kohóknál dolgozó munkás, aki az olvasztott vasat a kohóból kiengedi. Úfn. *Schmelzer* ‚olvasztó munkás' *(Péch)*.

snapper ‚furógépszelep'. A kézi furógépben a levegőt szabályozza. Úfn. *Schnapper* ‚csappantó' *(Péch)*.

soter ‚meddő, kavics'. Aprított kő, rendszerint érctartalom nélkül. Külsőleg a kavicshoz hasonlít. Úfn. *Schotter* ‚kavics' *(Péch)*.

spicc vas ‚Spitzeisen'. L. *spiccajznyi*.

sut ‚gurító'. Két szintet összekötő aknaszerű nyilás. Az ércet a felsőbb szintről az alsóra döntik. Van olyan sut is, mely szellőztetésre szolgál. Ezt *luftsut*-nak hívják. Úfn. *Schutt* ‚gurító' *(Péch)*. „Ein blinder Schacht, ein zur Förderung dienendes Gesenk" *(Veith)*.

szignál ‚jel'. A siklóberendezésnél (l. *bremz)* mielőtt mozgásba hoznák a siklót, a munkás jelt ad az indulásra. Úfn. *Signal* ‚jeladás' *(Péch)*. L. még a következőt.

taszter ‚taszt'. A munkás a *taszter* megnyomása által adja meg a sikló indulására a jelt. Úfn. *Taster* ‚billentyű' *(Péch)*. L. az előzőt.

untercúg ‚tartó ácsolat'. A bányaácsolat egy része. Járomácsolat: miként a hidjárom a gerendákat viseli, úgy hordja az *untercúg* a süveggerendákat (l. *kopni, stömp)* a bányában. „Ein besonders starkem Gebirgsdrucke in Stollen, Strekken und ausgehauenen weiten unterirdischen Räumen unter der Zimmerung an der Firste horizontal angebrachter, durch Stempel oder Bolzen unterstützter Balken um der Zimmerung

einen noch grösseren Halt zu geben" *(Veith).* Úfn. *Unterzug* ‚gyámgerenda' *(Pech).*

5. *Szláv s egyéb jövevényszavak.*

A rudabányai szláv, helyesebben tót bányászok (t. i. csak így ismerik őket) honnan kerültek hozzánk, teljes pontossággal megállapítani nem lehet. A munkások nevei (pl. *Grusko, Rozsek, Bilik, Biercsák, Vontroba, Kukucska* stb.) s a szókincsben előforduló szláv szavak arról tanuskodnak, hogy a munkások részben felvidéki tót, részben lengyel származásúak. Ez a szókincs a következő:

drucski ‚fékvas'. Fa- vagy vasdarab, melyet a csille hátsó kerekébe, az *utóba* (l. ott) dúgnak s ezáltal a *kutyát* (l. ott) fékezik. („Tedd be a *drucskit* az *utóba*".) V. ö. szláv *drúček* ‚bot, husáng' *drúčki* ‚botok'. *(Kálal,* Mir, Slovenszký, Slovník, Besztercebánya, 1924). A szó ismert Diósgyőr környékén is *(Szeőke).*

glán ‚síma vállap a kőzetben, mely a kőzetnemeket egymástól elválasztja'. Tót-lengyel *glan* ‚föld, talaj', *(Miklosich,* Franz, Et.Wb. d. slav. Spr., Wien, 1886).

hore ‚föl, fel'. Ilyen fordulatokban: *hore!* ‚munkára! munkára fel!' Szláv *hore* ‚föl, fel' *(Loos,* Josef, Wb. d. slav., ung. u. dt. Sprachen, Preßburg, 1870—1).

káhán, káhánëc ‚bányamécs'. Kis petróleummécses. Ma azonban már nincs használatban. Helyette karbidlámpát használnak. Selmeci, felvidéki szó. V. ö. szláv *kahanec* ‚mécs' *(Loos).*

klopocska ‚bányászharang, kopogó'. Kifúrt fadarab. Amikor megkopogtatják, úgy kong mint a hordó. Régen ezzel adtak jelt a robbantásra. V. ö. szláv *klopačka* ‚kerep, csörgettyű' *(Loos).*

klapkál ‚a klopocskát veri'. L. az előbbit. V. ö. szláv *klapkát* ‚csap, csapkod' *(Loos). klopkál* ‚kopogni' (Rozsnyó: TSz.). Idevehető:

klomkol, klopkol ‚a klopacskát veri'. Hangutánzó szó. V. ö. szláv *klepó, klepati;* kisorosz *zaklĕpati* ‚kopogtatni, csengetni', szláv *klepljem, klépati* ‚kerepelni'; cseh *klepu, klepám* ‚kerepelni'; lengyel *klẽpač* ‚kopogtatni' *(Berneker,* Sl.

Et.Wb.). A szóközepi *m* eredete homályos. L. még magy. *kolompol* ‚pulsó, csengetni, harangot ütni'. (NySz.).

porátka ‚műszakrend'. A bányaigazgatóság által kiadott rendelkezés, mely a kereseti lehetőséget minden munkás számára egyenlővé teszi. Jelenti továbbá azt a rendelkezést, amely szerint rosszabb üzletmenet mellett a munkásokat nem bocsátják el, hanem csoportonként 3—3 napig dolgoztatják őket. V. ö. szláv *porad* ‚rend, sor' *(Loos)* + *-ka* kicsinyítőképző.

pika ‚csákány'. Csákányhoz hasonló bányászszerszám. V. ö. szláv *pika* ‚dzsida' *(Loos)*. Származhat az úfn. *Picke* szóból is. Ebben az esetben a szóvégi *-a*-ra l. *cëha*.

Polyanka ‚rétecske, mező'. Nálunk annak a dülőnek neve, ahová az összes érceket összegyűjtik, azaz bányában levő rendező pályaudvar, ahová a rakott csilléket szállítják. A *polyankáról* azután a *bremzen* (l. ott) szállítják őket *a sturcpadra* (l. ott) és a rakódón döntik az ércet az állami kocsikba. V. ö. szláv *polje* ‚mező; hegyi legelő'. „Ebene in den Bergen, Waldwiese." Valószinüleg román közvetítéssel került a magyarba. A mai *pojen, pojána, polyán* szavakra v. ö. *Melich,* Honfm., 163., 185., 187. ll. A szóvégi *-ka* magyar kicsinyítő képző.

ruda ‚érc'. Községünk neve is ezzel függ össze. Számos bányahely neve (Zágráb mellett és Zemplén megyében, Erdélyben híres aranybánya). Szláv *rudný* ‚érc' *(Loos)*.

* * *

Ebben a fejezetben mutatok be két, valószinüleg angol eredetü szót. Előfordulásuk azzal magyarázható, hogy sok munkás a háború után beállott munkanélküliség idején kivándorolt Amerikába s ott is tovább űzte hivatását. Évek után néhány visszatért s a magával hozott szavakból az alábbi kettő általánosan ismertté lett:

bodi ‚munkatárs, cimbora'. Így nevezik egymást az egy munkahelyen dolgozók. *Bodikám* ‚munkatársam'. (A magyar kicsinyítőképzővel ellátva). V. ö. angol *body* ‚emberi lény'.

bunker Jelentése a *bagger* (l. ott) szóéval azonos. Ezeket a gépeket akkoriban *(1904)* Angolországból hozatták, s így lehet, hogy a név is onnan származik. Nálunk általában a *bag-*

ger szó járja. V. ö. angol *bunker* ‚A receptacle for coal on boardship, sometimes also on land' (New English Dictionary). A magyarázat nem meggyőző.

6. *Magyar szókincs.*

A magyar szavak legnagyobbrészt új képzések. A bányaigazgatóság a magyarítás terén néhány év óta eredményes munkát végez, hogy az idegen szókincset magyarral helyettesítse. Az itt bemutatandó szavak már így keletkeztek. Ezideig magyar szó nagyon kevés van s ez is rendszerint új szerszámoknak és bányarészeknek az elnevezése. Azonban ez a munka hamarosan teljes sikerrel jár. Ezt a jelenlegi bányaigazgató biztosítja, aki nagy szakértelemmel és nyelvésznek is dicséretére váló tudományos készültséggel végzi munkáját. Az alábbi szavak is csaknem kivétel nélkül tőle származnak:

Andrássy I. Andrássy II. és Andrássy III. Az egyes bányarészek megkülönböztető nevet kapnak. Gr. Andrássy Manó volt a bánya első tulajdonosa.

búvólyuk ‚Einsteigeloch' *(Péch).* Földalatti búvólyuk, ahová a munkások a robbantás idejére elbújnak.

bika. A vasútnál egy holtvágány végén meggörbített sinpár.

eresztés. Öt teli csille, amely saját súlyánál fogva a siklón öt üres csillét húz fel.

felvonó. Villamos erővel hajtott felhúzó szerkezet. (l. *(végnélküli).*

kampó ‚vonóhorog' (l. *cughág).*

kaparótank, kaparókotró ‚egészen új, meglehetősen kezdetleges szerszám, mellyel az ércet fedő anyagot távolítják el (a *bagger*-t helyettesíti). Helyi szó.

kerekembër. A földvágót kormányzó (a kerékkel kormányoz) munkás neve. L. *rótmajszter.* V. ö. kerek kerék helyett. Ugyanígy: *eger ~ egér; tehen ~ tehén* stb.

kutya. Ez az általánosan használt szó a Sajó völgyében, Esztergom vidékén és Salgótarjánban a *csille* helyett *(Szeőke).* Valószinüleg a német *Hund (Hunt)* szó magyar fordítá-

sa. Egyesek szerint a német *Hund (Hunt)* szó a szlávból vagy magyarból származik. Gróf Sternberg[9] szerint a szó etymonja a szláv *hyntow* és a magyar *hintó* ‚kocsi, hintó'. A BKL.-ben 1900-ban[10] rövid tudósítás jelent meg a *Hunt* eredetéről, mely szintén Sternberg nézetét vallja. Ezzel szemben *Agricola* György (De re metallica, Basillae 1556) határozottan állítja: „es sei unser *Hund* damit gemeint, die Ähnlichkeit des Knarrens der Räder an dem betreffenden Fördergefässe mit Hundegebell habe die Übertragung veranlasst".[11] Az utóbbi nézetet tartjuk valószínűbbnek, mert a német nyelv magyar kölcsönszavának új magyarra fordítása nagyon valószínűtlen. Tényleg volt valami különleges magyar bányacsille (kutya), azt bizonyítja az alábbi idézet: „Deutscher Hund: ein mit Spur oder Leitnagel, im Gegensatze zur *ungarischem Hund:* ein Hund ohne Spurnagel. Den Erzbergbauen eigenthümlich ist der Hund, je nach der Construction ungarischer oder deutscher Hund genannt. Jener besitzt zwei hintere grössere, und zwei vordere kleinere Räder, der Kasten zur Aufnahme der Fördermasse läuft sowohl nach vorn als nach oben trapezförmig, sich verengend zu .... Als Gestänge dient für geübte Hundestösser ein einfaches Brett ..... Besteht das Gestänge aus zwei nahe an einander liegenden Pfosten oder Brettern und trägt der Kasten vorn einen verticalen, am unteren Ende etwa mit einer horizontalen Rolle versehenen Arm, der in den Zwischenraum der Pfosten hineinreicht und somit eine Art Führung bildet, so geht der ungarische in den deutschen Hund über" *(Veith).* Különben a *hund (Hunt)* mint német kölcsönszó a magyarban gyakran előfordul: *hont* ‚Förderhund' (Torockón: *Jankó).* V. ö. még *Szeőke; Melich-Lumtzer* 127. l.

leszámolás. A munkából való elbocsátás. Leszámolni ‚abrechnen, abraiten' *(Szeőke).*

meddő. Ércartalom nélküli kőzet vagy agyag (l. *pëjak)*

[9] Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke, Prag, 1838.

[10] BKL. 33 (1900), 111. l.

[11] V. ö. még *Imme,* Theodor, Die Eigentümlichkeiten ... (i. m.).

rakoncáskocsi. A bányaácsolathoz szükséges fát szállítják rajta. A *rakoncák* a fa lehullását akadályozzák meg.

rézing. Vájat, akna, ahol rezet találnak. Eredete ismeretlen.

sotyózni, slotyózni. Egyélű furóval furni. Rudabányai hangutánzó szó: a víz, amelyet a furó mozgatásakor a lyukba öntenek, hasonló hangot ad.

utó ‚hátsókerékpár'. A kutya hátsó kerekei. Rendszerint csak mozgó kutyáról mondják. Ilyen kifejezésben fordul elő: „Tedd be a *drucskit* (l. ott) az utóba." Azaz fa- vagy vasdarab, melyet a hátsó kerekekbe dugnak, azaz a kocsit lefékezik.

végnélküli. Villamos árammal hajtott, kettőssinpárú kötélpálya (l. *kupli).*

7. *Bizonytalan eredetű szavak.*

E szavaknál nemcsak hangtani nehézségek merülnek fel, hanem az eredetük, sőt sokszor jelentésük is bizonytalan, homályos. Azért itt az egyes szavak mellé a magam nézetét hozzáfűzöm.

ankarit: gyenge vastartalmú vasérc. *Péch* nem jegyzi fel.

cunder ‚reve'. Valószinüleg kovácsműszó. Kis vasszilánk, mely a tüzes vas kalapálásánál keletkezik. V. ö. úfn. *Zundererz* ‚jamesonit' *(Péch);* az úfn. *Zünder* ‚gyujtó' szóból nem származhat. Ezt nálunk *cinder*-nek ismerik.

grëncár ‚koszorú'. Száraz fűből font koszorúszerű karika, melyet a furó körül helyeznek el, hogy az iszap a fúrt lyukból ne fröccsenjen ki. Újabban helyette a *csatakernyő* szót teszik általánossá. V. ö. úfn. *Kränzchen* ‚koszorucska'. A szó végét hangtanilag ebből megmagyarázni nem lehet. (< **grenzer* 'határoló'?).

hajna ‚hányó'. A bányából kitermelt meddőt egy helyen döntik ki, amely sokszor egész dombbá nő meg. „Eine Aufhäufung von in der Regel tauben Gesteinsmassen auf der Erdoberfläche in der Nähe des Schachtes oder Stollens, durch welchen diese Massen aus der Grube ausgefördert worden sind" *(Veith).* Eredetére vonatkozólag kétféle feltevés le-

hetséges: úfn. *Halde* ‚hányó' *(Péch), holde:* ilyen alakban ismerik Torockón s jelenti a bánya bejárata előtti teret *(Jankó);* de lehet esetleg valami szláv képzés is: szláv *hajnaš* ‚kőrakás' *(Kálal,* Slovenský, Slovnik, Besztercebánya, 1924).

hollander ‚csavar a csővégen'. Ott ahol a *slagot* (l. ott) a sürített levegő csővezetékének légcsapjához csatolják. *Péch* nem ismeri.

lespic ‚tűzpiszkavas'.

mugli ‚legömbölyített ércrög, kőrög'. Alakváltozata: *muglya (Szeőke).* Pécsett szintén ismerik: *Müglaarbeit* ‚müglakezelés'.

rajda ‚kanyar'. A csille a kissé lejtő bányavasúton magától szalad lefelé. Ha azonban kanyarba jut, akkor le lassít, sőt megáll. Ilyenkor mondja a bányász: „a csille *rajdában* van, meg kell tólni." Ezért egyesek szerint a *rajda* a német *reiben* igéből származik: t. i. a csille a kanyarban dörzsölődik és ezért lassít le vagy áll meg. Ebből azonban hangtani megfelelést magyarázni nem lehet. Hangtani és jelentéstani szempontból jobban megfelel a következő: szláv *rajdák* ‚görbület a fejkötőn, vagy hajóorron' *(Kálal,* Slovenský, Slovnik.). A *rajdák* származhat a cseh *rejda* < úfn. *Reede* szóból: (älter Rhede): „Ankerplatz vor einer Küste" *(Kluge,* EtWb.).

rajdarolni ‚terelőgörgő'. A görgőn a végnélküli kötélpálya kötele fut. A *rajdarolnit* kanyarban használják, ahol a szállítóvasút bizonyos irányban előfordul, s kell, hogy a kötél is a helyes irányban fusson: ezt a terelő görgő biztosítja. Az összetétel első tagját l. *rajda*-nál, a másodikat l. *rolni*-nál.

rangaszli ‚porvonó'. Ugyanaz, mint *krikál* (l. ott). A kőzetbe fúrt lyukból a port vagy iszapot távolítják el vele. Pécs környéki alakváltozata: *rámgráczli.* Eszerint egy úfn. *Rahmkratzel* alakot kellene feltennünk. Ennél azonban a jelentés és az összetétel első része igen kétséges.

rikacs ‚márga'. Apró, palaszerű kőzet, melyet ily állapotban vájnak. A szó valószinüleg szláv eredetű: talán ebből *rykat* ‚kiás, kiváj' van meg benne.

spalcog ‚hasító fűrész'. Nagy fadarabok hasítására, vagy a kőzet leszakítására használják. V. ö. úfn. *Spaltsäge,* helyesebben bajor-osztrák *spåltsōx,* amelyből a spalcog

hiánytalanul levezethető. A *-t-* kiesésére l. *gruncol*. *Péch* nem említi.

spulmer ‚nyomtávmérő'. A sinpártávolságot mérik ezzel. V. ö. úfn. *Spurmass* vagy *Spurmesser*. Hangtanilag nem kifogástalan magyarázat.

troszka ‚salak'. A vaskő olvasztása után visszamaradó salak. V. ö. szláv *troska* ‚salak' *(Loos)*.

tarackos ‚troszkás'. Szláv eredetű régi magyar szó. *Tarackos* a bányatelep egy részének neve. „Alsó-Felső Tarackos", mert a régi vasolvasztási salak *(troszka)* bányák helyén épült. L. még az előbbit. A mássalhangzós csoport feloldására: magy. *karajcár* < úfn. *Kreuzer;* magy. *salám* < úfn. *Schlamm;* magy. *salak* < úfn. *Schlacke* stb. *(Melich-Lumtzer* 271. l.). Szláv *-sz* > magy. *-c:* szláv *kosorь* > magy. **koszor* > *kacor* (NyK. 34 (1905), 109. l.); szláv *peszér* > magy. *pecér (Melich* János: MNy. 5 (1909), 370. l.).

III. ÖSSZEFOGLALÁS.

A rudabányai bányász szaknyelv szókincsének sokféleségéről és gazdagságáról szól ez a kis munka. A szókincset természetesen kimeríteni nem tudtam. Az élőnyelv kimeríthetetlen. Különben is a bányászat állandó fejlődésével új és új fogalmak és elnevezések tünnek fel s a szókincs is folyton gyarapszik. A munkát tehát csak egy állandó-gyüjtéssel lehetne teljessé tenni.

Az utóbbi években a szaknyelvek rendezésére és tisztázására hivatalos helyen is felhívást tettek közzé. Az egyes elterjedtebb (szabó, cipész, stb.) iparágak nyelvének idegen szavaktól való megtisztítására éppen napjainkban a legkomolyabb lépés történt a „Magyar Iparosok Nyelvvédő Könyvének" kiadásával.[1] Örvendetes lenne, ha a bányász szaknyelv végleges rendezésére minél előbb komoly lépés történne s a már régen beigért s nagy érdeklődéssel várt szakszótár hamarosan megjelenne.

---

[1] *Pintér* Jenő, Magyar Iparosok Nyelvvédő Könyve, Budapest, 1939.

IRODALOM.

I. Általános történelem.

Borovszky Samu, Borsod vármegye története, Budapest, 1909.
Borovszky Samu, Szendrő vára, Budapest, 1908.
Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I., Budapest, 1890.
Fényes Elek, Magyarország geográphiai szótára, Pest, 1851.
Gömöry Árpád, A 600 éves Dobsina, Putnok, 1926.
Kovács Dénes, Gr. Gvadányi József élete és munkái, Budapest, 1884.
Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története, Pest, 1870—72.
Széchy Károly, Gvadányi József, Budapest, 1894.

II. Bányászati szakmunkák.

Bergmann's Fluch in Ungarn, Budapest, 1880.
Déry Károly, Magyar Bányakalauz, Budapest, 1880—1914.
Faller Gusztáv, A Selmeczi m. kir. Bányász és Erdészakadémia évszázados fennállásának Emlékkönyve, 1770—1870, Selmecz, 1871.
Fest Imre, A felsőmagyarországi bánya és kohászati egylet célja, sikere és szerkezetéről, Pesti Hirlap, 1843, 244. sz.
Jankó János, A torockói vasbányászat és kohászat története, Budapest, 1893.
Kachelman, Johann, Geschichte der ungarischen Bergstädte, Schemnitz, 1867.
Pauer János, A Selmecbányai M. Kir. Bányászati és Erdészeti Académia története. Alapításától, vagyis 1770-től kezdve 1895/96. tanév végéig. A Honfoglalás ezredik évfordulójának emlékére, Selmecbánya, 1896.
Péczeli Antal, A rudabányai vasbányászat. (Kézirat birtokomban).
Szentkirályi Zsigmond, Erdélyi Bányász Kalendárium, 1844—45.
Wenzel Gusztáv, A magyar bányajog rendszere, Budapest, 1872.
Wenzel Gusztáv, Magyarország bányászatának kritikai története, Budapest, 1880.

*

Bányászati és Kohászati Lapok, 1868—1938.

III. Nyelvészet.

1. Általános művek.

Bach, Adolf, Geschichte der deutschen Sprache, Leipzig, 1938.
Gombocz Zoltán, Magyar történeti hangtan, Budapest, 1926. (Kézirat gyanánt).

Hirt, Heinrich, Etymologie der neuhochdeutsche Sprache, München, 1909.
Kluge, Friedrich, Unser Deutsch, Leipzig, 1910.
Melich, Johann,—*Lumtzer,* Viktor, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Wortschatzes, Innsbruck, 1900.
Melich János, Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi jövevény szavai, MNy., VI., 1900.
Melich János, Szláv jövevény szavaink, Budapest, 1905.
Melich János, A honfoglaláskori Magyarország, A magyar nyelvtudomány kézikönyve, 1929.
Mráz Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás, Budapest, 1909.
Schwartz Elemér, Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba, Budapest, 1923.
Thienemann Tivadar, Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache, Ungarische Jahrbücher, 1922.
Tolnai Vilmos, A nyelvújítás, Budapest, 1929.

2. Bányász szaknyelv.

Göpfert, Edmund, Die Bergmannssprache in der Sarepta des Johannes Malthesius, Beiheft zum 3. Bd. der „Zeitschrift für deutsche Wortforschung", 1902.
Imme, Theodor, Die Eigentümlichkeiten und besondere Vorzüge der deutschen Bergmannssprache. (Wissenschaftliche Beihefte zur Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins V, 31), 1909.
Imme, Theodor, Die alte deutsche Bergmannssprache nach ihrer Eigenart und ihren besonderen Vorzügen, Technische Blätter (Wochenbeilage der deutschen Bergwerkszeitung), 3., 1914.
Kluge, Friedrich, Über deutsche Standessprachen, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum 7 (1901).
Kluge, Friedrich, Deutsche Geheimsprachen, Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins 16 (1901).
Schirmer, Alfred, Die Erforschung der deutschen Sondersprachen, Germanisch-Romanische Monatschrift 5 (1913).
Suchland, Otto, Jumalai! Mein Erlebnis der Bergsprache im Bergbauberuf, Breslau, 1926.

IV. Szótárak.

1. Általános szótárak.

Ballagi Mór, A magyar nyelv teljes szótára, Pest, 1873.
Berneker, Erich, Slavisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908.
Czuczor Gergely—*Fogarasi* János, A magyar nyelv szótára, Budapest, 1862—68.
Gombocz Zoltán—*Melich* János, Magyar Etymológiai szótár, Budapest, 1914. sk.

Kálal, Mir. Slovenský. Slovnik, Besztercebánya, 1924.
Kluge, Friedrich—*Götze*, Alfred, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin und Leipzig, 1934.
Kott, František Št., Cesko-Némecky-Slovnik III., Prága, 1878—1893.
Lexer, Matthias, Mittelhochdeutsches Wörterbuch, Leipzig, 1872.
Loss József, A magyar, német és tót nyelv szótára, Pozsony, 1870.
Murray, A. H. James, A New English Dictionary on Historical Principles, Part II., Oxford, 1885.
Miklosich, Franz, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886.
Szarvas Gábor—*Simonyi* Zsigmond, Magyar nyelv történeti szótára, Budapest, 1890.
Szinyei József, Magyar Tájszótár, Budapest, 1893.

2. *Bányászati szótárak.*

Bischoff, Fredinand, Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen, Leipzig, 1916.
Jankó János, A torockói vasbányászat és kohászat története, Budapest, 1893.
Péch Antal, Magyar és német bányászati szótár, Selmecz, 1879., 1891.[2]
Szabó József, Bányaműszótár, Pest, 1848.
Szeőke Imre, Bányászati-Szótár. A Bányászati Tájszótárral, Budapest, 1903.
Veith, Heinrich, Deutsches Bergwörterbuch, Breslau, 1870.
Wenckenbach, Franz, Bergmännisches Wörterbuch, Wiesbaden, 1864.

SZÓJEGYZÉK.[1]

ájnstrik ‚vendég-, segédácsolat' 38.
ájnstrikol ‚segédácsolatot állít' 38.
álterman ‚beomlott régi vájat' 61.
ampruk ‚vájáskezdés' 39.
amprukol ‚vájást kezd' 39.
Andrássy I., II., III. ‚bányarészek elnevezése' 68.
ankarit ‚gyenge vastartalmú érc' 70.
ankëroz ‚rögzít' 39.
arslédri ‚farbőr' 39.
aufpruk ‚feltörés' 40.
bagger ‚földvágógép' 61.
bajlág ‚fékbetétfa' 40.
bakó ‚nagykalapács' 40.
bakter ‚őr' 40.
bërglédri ‚farbőr (l. arslédri)' 40.
bika ‚holtvágány végén meggörbített sínpár' 68.
blajba lenni ‚függélyesben lenni' 40.
blëhung ‚duzzadás' 61.
bodi ‚cimbora' 67.
bódé ‚faház' 40.
bóg ‚alátétfa' 56.
bógni ‚kanyar' 41.
bógol ‚egy sziklát alátétfa segítségével lefeszíteni' 56.
bolcni ‚csapszeg' 41.
bórmajszter ‚fúrómester' 41.
bórmasin ‚fúrógép' 41.
brëmz ‚síklő' 61.
brëner ‚égő' 61.
bunker ‚földvágó' 67.
bunkó ‚ütővas' ‚nagykalapács' 41.
búvólyuk 68.
cángli ‚bevágás a támfán (ácsolatban)' 41.
cëha ‚földalatti kidolgozás' ‚bánya' 42.
cimërmány ‚bányaács' 42.
cinder ‚gyujtózsinór' 56.
cúghág ‚vonóhorog' 42.
cunder ‚reve' 70.
csillë ‚bányacsille' ‚kutya' 42.
csillér ‚csillét toló munkás' 42.
csilléz ‚csillét tolni' 42.
damm ‚gát' 61.
dëkli ‚fedőlap' 42.
ding ‚szakmány' 62.
dingel ‚szakmányt ad' 62.
dinamit ‚dinamit' 62.
dórni ‚lyukszélesítő' 42.
drájfusz ‚háromláb' 42.
durkol ‚átlyukaszt' 43.
drucski ‚fékvas' 66.
eresztés ‚öt teli csille' 68.
fájront ‚szünnap' 57.
faszol ‚vételez' 43.
fëdrol ‚szállít' 57.
fëlëzolás ‚rendelés' 57.
felvonó ‚felhúzó szerkezet' 68.
ferzëcol ‚tömedékel' 43.
figurant ‚mérősegéd' ‚jelző' 62.
filbank ‚érctartó' 57.
first ‚főte' 62.
flancsnyi ‚csőkarima' 43.
flúder ‚vízgát' 62.
fórhájer ‚elővájár' 43.
fórkopni ‚segéd-süveggerenda' 43.
fórstëkol ‚előretűzéssel ácsol' 43.
fórsusz ‚előleg' 62.

[1] A szavak mögé tett számok a lapszámot jelentik.

fosznung ‚anyagvételezés' 57.
gang ‚ér' ‚telér' 62.
gëcéhe ‚szerszám' 63.
gëszënk ‚lejtakna (ereszke)' 63.
glán ‚vállap' 66.
gracfiliár ‚alügyelő' 58.
grencár ‚csatakernyő' 70.
gruncol ‚talpgerenda' 44.
hájer ‚vájár' 58.
hajna ‚hányó' 70.
hándlédri ‚tenyérvédbőr' 44.
handlédrire ‚munkáia (banda)' 44.
hangot ‚fedü' 44.
hébli ‚emeltyű' ‚emelőkar' 44.
hënkli ‚fogantyú' ‚fül' 44.
hercog ‚vasból levő bányacsille' 44.
hollander ‚csavar a cső végén' 71.
hore ‚föl! fel!' 66.
hornyista ‚kürtös' 45.
hutmány ‚felőr' ‚aknász' 44.
ibersikta ‚pótműszak' ‚túlóra' 58.
káhán, káhánëc ‚bányamécs' 66.
kampó ‚vonóhorog' 68.
kandli ‚vizeskanna' 45.
kaparókotró 68.
kapszli ‚gyutacs' 45.
kármajzli ‚kis-fejtési csille' 45.
kastóc ‚rovátfa' ‚széldeszka' 45.
kerekembër 68.
kiglájhol ‚kiegyenlít' 45.
kísz ‚kovacs' ‚kénkovand' 63.
klapkál ‚a bányaharangot ver' 66.
klóbnyi ‚kengyel' 45.
klomkol ‚bányaharangot ver' 66.
klopocska ‚bányászharang' ‚kopogó' 66.
kopni ‚süvegfa' 45.
krampács ‚csákány' 46.
krikál ‚lyuktisztító' ‚porvonó' 46.
kupli ‚csillekapcsoló' ‚csillelakat' 46.
kuplis ‚csatlós inas' 46.
kupliz ‚csatol' 46.
kutya ‚csille alsó része' 68.
kverslág ‚keresztvágat' 63.
ládholc ‚rovátfa' ‚széldeszka' 63.
láger ‚csapágy' ‚fekvet' 63.
lajsín ‚vezetősín' 46.
lasnyi ‚sínösszekötő heveder' 46.
lëjárhájer ‚segédvájár' 58.
lespic ‚tűzpucoló vas' 71.
leszámolás 69.
lénung ‚fizetés' 46.
lígënd ‚fekü' 63.
lígof! ‚Jó szerencsét!' 58.
lódung ‚fojtás' 47.
lokdëkli ‚lyukfedő' 47.
lóncetli ‚fizetési-, bérelszámolási-lap' 47.
lót ‚láda' 59.
luftlok ‚szellőző nyílás' 47.
luftrór ‚sűrített levegőt vezető cső' 47.
luftsakta ‚légakna' 47.
magazin ‚raktár' 63.
maródi ‚beteg' 63.
meddő ‚érc nélküli kőzet' 69.
meghiccël ‚meghevít' 47.
mitla ‚közép' 47.
mugli ‚ércrög' 71.
muter ‚csavaranya' 63.
nit ‚szegecs' 64.
nógrajzol ‚utánaszed' 47.
numëra ‚munkahely' 48.
ort ‚vájvég' 64.
pajszam ‚jóétvágyat!' 48.
pajszëroz ‚valamit erősen megfog' 48.
paknyi ‚féktuskó' 48.
pánvágli ‚pályakocsi' 48.
páternoszter ‚szállítókanalak' 64.
pëjak ‚meddő' 59.
permandlik ‚bányatörpe' 48.
pika ‚csákány' 67.
pinga ‚horpadás' 48.
pinlok ‚gyámlyuk' 60.
pinlokstanga ‚gyámlyukvéső' 60.
plattnyi ‚fordító lemez' 49.
Polyánka dülőnév 67.
pompa ‚szivattyú' 49.
porátka ‚műszakrend' 67.
probírer, ‚kémlész' 64.
probírant ‚kémlelde' 64.
puffer ‚ütköző' 64.

rajda ‚kanyar' 71.
rajdarolni ‚terelőgörgő' 71.
rakoncás kocsi 70.
rangaszli ‚porvonó' 71.
raszt ‚szünet' 64.
rasztol ‚pihen' 64.
réber ‚rabló(munkás)' 60.
rëszt ‚maradvány hátralék' 64.
rézing ‚réztartalmú vájat' 70.
rikacs ‚márga' 71.
riktol ‚egyenget' 49.
rolni ‚görgő' 49.
rószter ‚pörkölőmunkás' 49.
rósztmajszter ‚pörkölőmester' 49.
rótmajszter ‚kerékember' 60.
ruda ‚érc' 67.
sájba ‚fordító korong' 49.
sakta ‚akna' 49.
sárol ‚kiváj, öblösít' 50.
síbol ‚csillét tol' 50.
sifer ‚pala' 65.
sikta ‚műszak' ‚réteg' 50.
slag ‚szélcső' ‚tömlő' 60.
slajfol ‚csúszik' 50.
slampisz ‚iszapszedő kanál' 60.
slipper ‚talpfa' 65.
slusz ‚havizárlat' 65.
smëlcer ‚olvasztómunkás' 65.
smirmányos ‚kenőember' 50.
snapper ‚fúrógépszelep' 65.
solnyi ‚szállító kas' 51.
soter ‚meddő kavics' 65.
sotyóz ‚egyélű fúróval fúr' 70.
spalcog ‚hasító fűrész' 71.
spiccájznyi ‚hegyezett vasék' 51.
spicc vas ‚hegyezett vasék' 65.
sprajcol ‚megtámaszt' 51.
spulmer ‚nyomtávmérő' 72.
spurganc ‚nyomkarima' 51.
srámol ‚résel' 51.
srënkol ‚fűrész fogait hajlítgatni' 51.
sróf ‚csavar' 52.
standba lenni ‚létszámba lenni' 52.
stanga ‚feszítő rúd' 52.
stén ‚érc' 60.
stóc ‚sínkötés' 52.
stolna ‚táró' 52.
stömp ‚támfa' 52.
strëka ‚vágat' 53.
stóc ‚sínkötés' 52.
stufa ‚szakjegy' 53.
sturcpad ‚rakodó' 53.
sturcál ‚dönt' 54.
sturcmajszter ‚felügyelő a rakodón' 54.
sut ‚gurító' 65.
szignál ‚jel' 65.
tarackos ‚troszkás' 72.
taszter ‚taszter' 65.
trokni ‚ércteknő' 54.
troszka ‚salak' 72.
ulma ‚bányaoldal' 54.
untercúg ‚tartó ácsolat' 65.
utó ‚hátsó kerékpár (csillénél)' 70.
vagony ‚vasúti kocsi' 54.
vëkszli ‚váltó' 54.
vëkszol ‚csillét megszeg' 54.
végnélküli 70.
vitla ‚göngörítő (Haspel)' 54.
vógléc ‚szintezőléc' 54.
zajberol ‚ércet válogat' 54.
zënkli ‚függély' 54.
zënkol 'függélyez' 54.
zsomp ‚vízgyüjtő' 54.

Deutscher Auszug.

Der Bergbau in dem Karpathenraum reicht gewiß noch in die vorhistorische Zeit zurück. Schon *Herodotos* erzählt, daß viele Jahre v. Chr. G. am Ufer des Flusses Maris *(Maros)* ein goldgieriges Volk lebte. Im heutigen Siebenbürgen wurde zur Zeit der römischen Herrschaft ein hochentwickelter Goldbergbau betrieben. Darüber haben wir nicht nur schriftliche Überlieferungen, sondern auch sehr wertvolle Funde. Im Jahre 1900 fand man in Zalatna eine Kirche, in der man das Denkmal der Berggöttin „Fortuna Salutaris" entdeckte, das von *Marco N. R. Verecundo* errichtet worden war. (Zweites Jahrhundert n. Chr.). Von diesem hochentwickelten Bergbau blieben deswegen so wenige Überlieferungen erhalten, weil das Gebiet des Karpathenraumes den Zerstörungen der Völkerwanderung am stärksten ausgesetzt war. Nach der ungarischen Landnahme tritt aber bald das Aufblühen wieder ein. Die Ungarn, als kriegerisches Volk betrieben den Bergbau nicht und die Gebirgsgegenden wurden während der Árpáden von Fremden, hauptsächlich deutschen Bergvölkern angesiedelt. So bildete das Bergvolk schon während der Árpáden-Zeit einen privilegierten Stand unter den Einwohnern und stand unter dem unmittelbaren Schutze des Königs. Teils diesem Umstand, teils dem Fleiß des eingewanderten, größtenteils deutschen Bergvolkes ist es zu verdanken, daß bereits in dem 13.-ten, besonders aber in dem 14.-ten Jahrhundert zahlreiche Bergstädte entstanden. Die deutsche Einwohnerschaft dieser privilegierten Bergstädte hat ihre deutsche Sprache und ihren deutschen Charakter Jahrhunderte hindurch bewahrt. Demzufolge ist der Bergbau bis zur neuesten Zeit ein fremdes Gewerbe geblieben. Dazu haben, im Laufe der Zeit, außer der fremden Herkunft des

Bergvolkes auch geschichtliche Ereignisse beigetragen. Ich will nur auf einige hinweisen:

Im 16.-ten Jahrhundert sind die nieder-ungarländischen Bergstädte (Schemnitz, Neusohl usw.) infolge der Finanzpolitik des Königs in die Hände der überreichen deutschen Familie *Fugger* gekommen. Zu derselben Zeit wollte König *Ferdinand* das ungarische Bergrecht auch gesetzlich regeln. Da aber die Verhandlungen über eine Bergordnung nicht zum Erfolg führten, übertrug der König 1549 die Leitung der nieder-ungarländischen Bergstädte auf die „Niederösterreichische Bergkammer", in welcher zu dieser Zeit die Joachimsthaler Bergordnung galt. Trotz der Bestrebungen der sogenannten „Maximilianischen Bergordnung" (1573), eine von der „Niederösterreichischen Kammer" unabhängige Bergordnung für die nieder-ungarländischen Bergstädte auszuarbeiten, ist der ungarländische Bergbau von dem österreichischen abhängig geblieben. Erst im Jahre 1741 konnte *Maria Theresia* das ungarische Bergwesen von dem österreichischen trennen und gründete zur weiteren Entwickelung des Bergbaues in der Monarchie die „Montanistische Hochschule" in Schemnitz (1770). All dies bedeutete nur in der Leitung des ungarischen Bergbaues eine gewisse Unabhängigkeit, die Sprache des ungarischen Bergwesens ist doch weiterhin deutsch geblieben: die Sprache der akademischen Vorlesungen war nähmlich *deutsch.* Es bleibt dahingestellt, ob der damalige *ungarische* Bergbau durch die Gründung der Bergakademie etwas gewann. Aber solange die Vorlesungen an der Bergakademie in deutscher Sprache gehalten wurden, konnte im Interesse der *ungarischen* Bergmannssprache nichts unternommen werden. Ein ganzes Jahrhundert mußte vergehen, bis man darauf kam, daß eben die Bergakademie dazu berufen sei, eine ungarische Bergmannssprache zu schaffen. Bis 1848 kann von einer ungarischen Bergmannssprache gar keine Rede sein. (Hier soll von den zwei bergmännischen Dokumenten ungarischer Sprache aus dem 16.-ten Jahrhundert abgesehen werden.) Den ersten ernsten Schritt zur Schaffung einer ungarischen Bergmannssprache machte József *Szabó,* der ein deutsch-ungarisches Bergwörterbuch (Bányaműszótár, 1848.) herausgab. Sein Werk

wurde erst nach 1867, nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich fortgesetzt. Da wurde verordnet, daß die Vorlesungen in ungarischer Sprache zu halten seien. Noch im Jahre 1868 gründete Antal *Péch* eine „Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen" (Bányászati és Kohászati Lapok), die sich die größten Verdienste um die Bildung der ungarischen Bergmannssprache erwarb. Um die Jahrhundertswende war die ungarische Bergmannssprache schon so weit entwickelt, daß eine ganze Menge wissenschaftlicher Fachliteratur in ungarischer Sprache erscheinen konnte.

Nachstehend erwähne ich die wichtigsten ungarischen Bergwörterbücher: *Péch,* Antal, Magyar és német bányászati szótár, (Ungarisch—deutsches und deutsch—ungarisches Bergwörterbuch), Selmecz, 1879; *Szeőke,* Imre, Bányászati Szótár, (Bergmännisches Wörterbuch), Budapest, 1903. Außerdem wurden sehr viele Sammlungen bergmännischer Fachausdrücke in der obenerwähnten Zeitschrift veröffentlicht. Ein neues, modernes Bergwörterbuch ist bis heute noch nicht erschienen, aber alle Vorbereitungen sind dazu getroffen.

Der Wortschatz der Bergmannssprache in Rudabánya ist eine Mischung von deutschen, bulenerischen (oberungarisch-deutschen) und slowakischen Elementen. (Vergleiche das Kapitel 2: A rudabányai bányászok szaknyelve.)